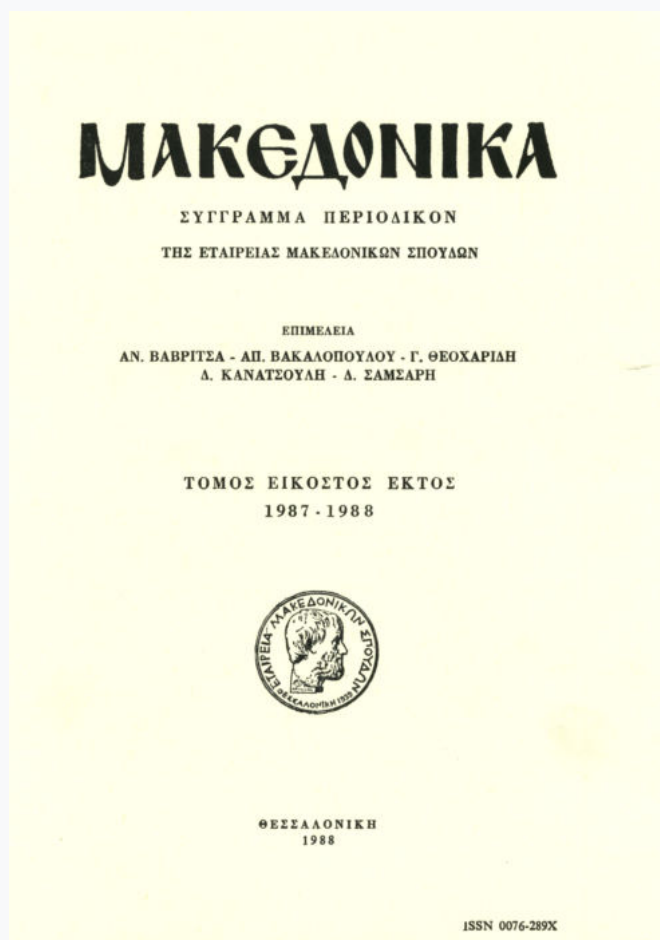

Μακεδονικά

Τόμ. 26 (1987)

Αφιερώνεται εις την μνήμην Χρίστου Ευαγγ. Λαμπρινού, Αθανασίου Ιω. Κωνσταντινίδου

Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928)

Στάθης Πελαγίδης

doi: [10.12681/makedonika.1075](https://doi.org/10.12681/makedonika.1075)

Copyright © 2015, Στάθης Πελαγίδης

Άδεια χρήσης [Creative Commons Attribution-NonCommercial-ShareAlike 4.0](https://creativecommons.org/licenses/by-nc-sa/4.0/).

Βιβλιογραφική αναφορά:

Πελαγίδης Σ. (1987). Προσφυγικά προβλήματα του βορειοελλαδικού και λοιπού χώρου στο ελληνικό κοινοβούλιο (1924-1928). *Μακεδονικά*, 26, 63–97. <https://doi.org/10.12681/makedonika.1075>

ΠΡΟΣΦΥΓΙΚΑ ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ
ΤΟΥ ΒΟΡΕΙΟΕΛΛΑΔΙΚΟΥ ΚΑΙ ΛΟΙΠΟΥ ΧΩΡΟΥ
ΣΤΟ ΕΛΛΗΝΙΚΟ ΚΟΙΝΟΒΟΥΛΙΟ (1924-1928)*

Το να παρακολουθήσει κανείς την πορεία του προσφυγικού ζητήματος στο ελληνικό Κοινοβούλιο, στην κρίσιμη περίοδο 1924-1928, προποθέτει, πέρα από το θερμό ερευνητικό ενδιαφέρον, και κάποιο ενισχυμένο ψυχικό σθένος.

Στο διάστημα τούτο:

1. Το «Προσφυγικό» αποτελεί πάγιο θέμα του Κοινοβουλίου, πρόσφορο ακόμη και για κομματική εκμετάλλευση.

2. Παραμένει ζωντανή και καυτή η μνήμη της μικρασιατικής καταστροφής και του τραγικού ξεριζωμού.

3. Οι εμπάθειες και αντιθέσεις μεταξύ βενιζελικών και αντιβενιζελικών, και, με κάποια προέκταση, μεταξύ προσφύγων και γηγενών, εμφανίζονται ιδιαίτερα οξυμμένες. Πρέπει εδώ να πούμε ότι η εγκατάσταση των προσφύγων σε συνοικισμούς των μεγάλων πόλεων, Αθήνας, Πειραιά και Θεσσαλονίκης, έγινε και με κάποια πολιτικά κριτήρια: για να εξασφαλιστεί δηλ. η βενιζελική πλειοψηφία έναντι των αντιβενιζελικών. Το σκεπτικό αυτό λειτούργησε πολύ καλά στις εκλογές του Δεκεμβρίου του 1923 και έδωσε θριαμβευτικό αποτέλεσμα στο κόμμα των Φιλελευθέρων. Η νίκη, όμως, αυτή του Βενιζέλου με την ψήφο των προσφύγων άλλαξε κάπως τη μορφή του Διχασμού. Σε πολλές περιοχές η διάκριση βενιζελικών και αντιβενιζελικών συνέπιπτε με τη διάκριση προσφύγων και γηγενών¹.

---

* Διάλεξη που δόθηκε στην Εύξεινο Λέσχη Θεσσαλονίκης την Κυριακή 16.11.86. Για την εργασία αυτή χρησιμοποιήθηκαν οι εξής πηγές:

α) Αι Αγορεύσεις του Ελληνικού Κοινοβουλίου 1909-1956. Περίοδος Β', Αθήναι, έκδ. «Εθνικού Κήρυκος», τ. 6 (1958), 7 (1959), 8 (1959), 9 (1960), 10 (1960). Συντομογραφικά: Α.Ε.Κ.

β) Πρακτικά Β' βουλευτικής περιόδου, Σύνοδος Α', Αθήναι 1928. Συντομογραφικά: Π.Β.Π. 1928.

γ) Επίσημα Πρακτικά των Συνεδριάσεων της Βουλής, Περίοδος Β' - Σύνοδος Έκτακτος, Αθήναι, εκ του εθνικού Τυπογραφείου, 1929. Συντομογραφικά: Σύν. Έκτ. 1929

1. Α.Ε.Κ., 7, 314, 9, 48 και 6, 439-440.

4. Οι κυβερνήσεις, όλες βενιζελικές ή βενιζελογενείς¹, συναγωνίζονται η μια την άλλη στη λήψη μέτρων και στην ψήφιση νόμων για την αποκατάσταση των προσφύγων².

5. Εμφανίζονται τα πρώτα δειλά βήματα εργατικών, αγροτικών, προσφυγικών κομμάτων στη Βουλή. Στις εκλογές του Νοέμβρη 1926 πήραν μέρος, εκτός από το Λαϊκό και των Φιλελευθέρων, και: το Κ.Κ.Ε., που κέρδισε 10 έδρες, το Αγροτικό κόμμα, 4 έδρες, το κόμμα Ανεξαρτήτων και Προσφύγων, 2 έδρες, το Φιλελεύθερο Προσφυγικό κόμμα, 4 έδρες κ.ά.³.

6. Η δυστυχία και η αγανάκτηση των προσφύγων βρίσκονταν στο αποκορύφωμά τους. Γι' αυτό και οι διάφοροι προσφυγικοί παράγοντες αγωνίζονται να βελτιώσουν τη θέση τους «βομβαρδίζοντας», από παντού, τη Βουλή με αλληπάλληλα υπομνήματα, που προωθούνται, είτε άμεσα από τους ίδιους, είτε έμμεσα από βουλευτές της περιοχής τους.

Με κριτήριο αυτά, κυρίως, τα υπομνήματα, που ξεκινούν από τη βάση, από τους ίδιους τους πρόσφυγες (περιοριζόμαστε μόνο σε όσους έστειλαν υπομνήματα στη Βουλή στο διάστημα: Οκτ.-Δεκ. 1928. Όσοι δεν αναφέρονται εδώ, σημαίνει ότι δεν υψόβαλαν κανένα υπόμνημα, π.χ. Καλαμαριά κ.ά.), θα επιχειρήσουμε να προσεγγίσουμε την ταυτότητα του προσφυγικού προβλήματος. Είναι εύκολο να διακρίνει κανείς τις δύο διαστάσεις που έχει: α) θέματα και δυσκολίες που αντιμετωπίζουν οι πρόσφυγες, β) η πολιτική των κυβερνήσεων απέναντι στο προσφυγικό.

Στη σημερινή μας απόπειρα θα περπατήσουμε πολύ διαγραμματικά την 5ετία 1924-1928, για να σταθούμε, τελικά, στο 3μηνο διάστημα Οκτ.-Δεκ. 1928. Σκόπιμα επιλέξαμε αυτή την τριμηνία:

1. Για να φανεί κατά πόσο αντιμετώπιστηκαν σωστά ως τώρα τα μεγάλα προβλήματα των προσφύγων ύστερα από 5½ χρόνια παραμονής τους στην Ελλάδα (1923-1928).

2. Το 1928 οι προσφυγικοί οικισμοί σχεδόν οριστικοποιούνται. Οι πρόσφυγες εγκαθίστανται σταθερά πια σ' ένα μέρος, ύστερα από προηγούμενες μετακινήσεις που επιβάλλονταν: είτε από τον Εποικισμό, είτε από δυσμενείς τοπικές και κλιματολογικές συνθήκες, είτε από τη μάταιη

1. Ακόμη και οι δικτάτορες Πάγκαλος και Κονδύλης προέρχονται από τη βενιζελική παράταξη.

2. Όλες οι κυβερνήσεις είναι ευπαθείς σ' αυτό το θέμα, γιατί οι πρόσφυγες ψηφοφόροι αποτελούν τη σταθερή βάση της παράταξής τους. Βλ. Α.Ε.Κ., 7, 95.

3. Α.Ε.Κ. 8, 158. Βλ. και Γ. Δ α φ ν ή, Η Ελλάς μεταξύ δύο πολέμων 1923-1940, τ. Α', Αθήναι, Ίκαρος, 1955, 348.

ελπίδα του γυρισμού στις πατρογονικές τους εστίες¹. Αξίζει, λοιπόν, να δούμε, αν, με τη μονιμοποίηση της εγκατάστασής τους, καλύφθηκαν και ορισμένες από τις βασικές τους ανάγκες.

3. Το διάστημα Οκτ.-Δεκ. 1928 αποτελεί το πρώτο 3μηνο της νέας διακυβέρνησης της χώρας από τον Ελ. Βενιζέλο² (1928-1932), ο οποίος επανέρχεται στην πολιτική ζωή μετά από 5χρονη απουσία³ στο εξωτερικό (1924-1928). Επομένως, ενδιαφέρει να δούμε, πρώτα, τι κληρονόμησε και, έπειτα, πώς σκέφτεται να αντιμετωπίσει ένα τέτοιο θέμα, που πρώτος αυτός χειρίστηκε στη συνθήκη της Λωζάνης (1923), δεν πρόλαβε όμως στη συνέχεια να το προωθήσει στην πράξη. Η προηγούμενη διακυβέρνησή του (μετά την αποτυχία του 1920) ήταν πολύ σύντομη· δεν κράτησε πάνω από μήνα⁴ (Ιαν.-Φεβρ. 1924). Έτσι, μέσα σ' αυτή την τριμηνία δίνεται η εικόνα και του προηγούμενου διαστήματος.

Α. ΜΙΑ ΑΠΛΗ ΜΑΤΙΑ (1924- 1928)

Επειδή το βενιζελικό αυτό 3μηνο αποτελεί χρονική συνέχεια και λειτουργική προέκταση της προηγούμενης 5ετίας (1924-1928), είναι ανάγκη να δώσουμε, έστω και διαγραμματικά, τις φάσεις που σηματοδοτούν την πορεία του «Προσφυγικού» σ' αυτό το διάστημα. Δε θα μπορούμε σε λεπτομέρειες, γιατί το θέμα είναι τεράστιο και θέλει ιδιαίτερη προσέγγιση.

Όλες οι κυβερνήσεις αυτής της περιόδου—και δεν είναι λίγες⁵—στις προγραμματικές τους δηλώσεις περιλαμβάνουν, μεταξύ των πρώτων, την πολιτική που θα ακολουθήσουν και τα συγκεκριμένα μέτρα που θα πάρουν σ' αυτό το θέμα.

Και, πρώτα-πρώτα, ο ίδιος ο Βενιζέλος, εξαγγέλλοντας την προσφυγική του πολιτική, στις 23 Ιαν. 1924, τονίζει ότι η φροντίδα για τους πρόσφυγες δεν αποτελεί τόσο εκπλήρωση καθήκοντος εθνικής αλληλεγγύης, όσο επιβαλλόμενη ενέργεια κεφαλαιώδους εθνικού και οικονομικού συμφέροντος για το κράτος⁶. Οι δηλώσεις του βρίσκουν, γενικά, θετικότατη

1. Α.Ε.Κ., 10, 272. Βλ. και Ιφ ι γ. Α ν α σ τ α σ ι ά δ ο υ, Ο Βενιζέλος και το Ελ-ληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930, Αθήνα, έκδ. Φιλιππότη, 1982, 56.

2. Γ. Δ α φ ν ή, ό.π., 394-398.

3. Γ. Δ α φ ν ή, ό.π., 371-398.

4. Γ. Δ α φ ν ή, ό.π., 210-222.

5. Στο διάστημα 1924-1928 έχουμε, κατά σειρά, τις εξής κυβερνήσεις: Βενιζέλου, Καφαντάρη, Παπαναστασίου, Σοφούλη, Μιχαλακόπουλου, Πάγκαλου, Κονδύλη, Ζαΐμη (οικουμενική 1926-27 και ευρέος σχηματισμού 1927-1928). Βλ. Α.Ε.Κ., 8, 230 και 9, 48.

6. Α.Ε.Κ., 7, 25.

απήχηση στο Κοινοβούλιο, όπως φαίνεται και από τις αγορεύσεις των Γ. Κονδύλη¹ και Α. Παπαναστασίου². Αυτό, ακριβώς, το πνεύμα, που εγκαινιάζει ο Βενιζέλος, ότι δηλ. στο «Προσφυγικό» η Πολιτεία κάνοντας το καθήκον της παίρνει πολύ περισσότερα απ' όσα δίνει, διαπνέει, λίγο πολύ, όλο το μάκρος των αλυσσιδωτών συζητήσεων που ακολουθούν από και και πέρα, μέσα σ' ένα κλίμα έντονης πολιτικής αντιπαράθεσης.

α) Κυβέρνηση Γ. Καφαντάρη

Στις 18-2-1924 και 21-2-1924: για τα προσφυγικά μέτρα της κυβέρνησης³.

β) Κυβέρνηση Α. Παπαναστασίου

1. Στις 23-3-1924, 20-5-1924, 25-5-1924: για τις προγραμματικές προσφυγικές δηλώσεις της κυβέρνησης⁴.

2. 14-6-1924, 26-6-1924 — 28-6-1924, 30-6-1924, 3-7-1924, 7-7-1924, 14-7-1924, 17-7-1924: για τα προσφυγικά της μέτρα⁵. Θα λέγαμε ότι η συζήτηση απλώθηκε «εφ' όλης της προσφυγικής ύλης». Ακούστηκαν, μάλιστα, και οι σοσιαλιστικές απόψεις του βουλευτή Ι. Πασαλίδη, ο οποίος υποστήριξε ότι η προσφυγοποίηση 1.500.000 ατόμων αποτελεί μόνιμο θέμα στήριξης των αστικών κυβερνήσεων⁶.

γ) Κυβέρνηση Α. Μιχαλακόπουλου

1. 10-11-1924 — 11-11-1924: έλεγχος της κυβέρνησης από την ανεξάρτητη προσφυγική Ομάδα 20 βουλευτών (Λ. Ιασωνίδης, Φ. Εμμανουηλίδης κ.ά.)⁷.

2. 21-4-1925: πρόταση δυσπιστίας της παραπάνω Ομάδας⁸.

3. 25-5-1925: η σοσιαλιστική πλευρά του προσφυγικού: γηγενείς και πρόσφυγες σ' ένα μέτωπο ενάντια στους γαιοκτήμονες και πλουτοκράτες⁹.

4. 27-5-1925: δυστυχία και καπηλεία των προσφύγων¹⁰ — μέτρα προ-

1. Α.Ε.Κ., 7, 65.

2. Α.Ε.Κ., 7, 27.

3. Α.Ε.Κ., 7, 83 και 7, 95-98.

4. Α.Ε.Κ., 7, 123, 7, 145, 7, 172-173.

5. Α.Ε.Κ., 7, 210, 7, 233-252.

6. Α.Ε.Κ., 7, 240.

7. Α.Ε.Κ., 7, 314-324.

8. Α.Ε.Κ., 8, 46-47.

9. Α.Ε.Κ., 8, 61-66.

10. Α.Ε.Κ., 8, 67-72.

σωρινής στέγασης¹.

5. 5-6-1925: στεγαστικά και κοινωνικά προβλήματα στον προσφυγικό συνοικισμό Καλλιθέας² Αθηνών.

δ) *Οικουμενική Κυβέρνηση Α. Ζαΐμη*

21-12-1926: ανωμαλίες στις προσφυγικές αποζημιώσεις³.

ε) *Κυβέρνηση ευρέος σχηματισμού Α. Ζαΐμη*

1. 25-8-1927: διάκριση γηγενών και προσφύγων⁴.

2. 26-1-1928: ανωμαλίες σε απαλλοτριώσεις αστικών οικοπέδων⁵.

Όλες, λοιπόν, οι κυβερνήσεις θέσπισαν νόμους και πήραν μέτρα για τους πρόσφυγες. Όλες, εξάλλου, ελέγχθηκαν για τις παραλείψεις και τα σφάλματά τους. Ωστόσο, τα προβλήματα που κληροδότησαν στην κυβέρνηση Βενιζέλου, το 1928, ούτε λίγα ήταν, ούτε ασήμαντα.

Β. ΠΡΟΒΛΗΜΑΤΑ ΑΠΟΚΑΤΑΣΤΑΣΗΣ (ΟΚΤ.-ΔΕΚ. 1928)

(Βασική πηγή για τα στοιχεία αυτής της έρευνας: Πρακτικά Β' βουλευτικής περιόδου, Α' Σύνοδος, Αθήναι 1928).

Πρέπει, πρώτα, να πούμε ότι στόχος της προώθησης και συζήτησης προσφυγικών υπομνημάτων στη Βουλή δεν ήταν μόνο η ενημέρωση της εθνικής αντιπροσωπείας, αλλά και η άσκηση πίεσης στα συναρμόδια υπουργεία Γεωργίας και Οικονομικών και στο υφυπουργείο Ανταλλαγής, προκειμένου να κινηθεί η διαδικασία άμεσης αντιμετώπισης ή νομοθετικής ρύθμισης σχετικών θεμάτων.

Αν, τώρα, επιχειρήσουμε να ιεραρχήσουμε αυτά τα θέματα με βάση, τόσο τη συχνότητα εμφάνισής τους στη Βουλή, όσο και το βαθμό αντιπροσωπευτικότητας του προσφυγικού κόσμου, θα βρίσκαμε ότι:

α) Σε μια πρώτη κατηγορία υπάγονται: — Οι προσφυγικές αποζημιώσεις. — Οι κλήροι, οι καλλιέργειες, οι βοσκές. — Οικοπεδικά και στεγαστικά προβλήματα.

β) Σε δεύτερη μοίρα έρχονται οι διαμαρτυρίες: — Κατά της υπηρεσίας Εποικισμού. — Κατά της Εθνικής Τράπεζας, που χειρίζεται τα προ-

1. Α.Ε.Κ., 8, 72-75.

2. Α.Ε.Κ., 8, 75-77.

3. Α.Ε.Κ., 8, 230-231.

4. Α.Ε.Κ., 9, 48-49.

5. Α.Ε.Κ., 9, 82-91

σφυγικά θέματα. Η Αγροτική ιδρύεται αργότερα με νόμο της 15 Ιουλίου 1929, ύστερα από σύμβαση μεταξύ ελλήν. Δημοσίου και Εθνικής Τράπεζας¹. — **Κ α τ ά τ η ς Κ υ β έ ρ ν η ς**: για τη μη ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας και για τη μείωση του τόκου Ομολογιών των Ανταλλαξίμων.

Ακολουθούν οι κοινωνικές και ευρύτερες διεκδικήσεις των προσφύγων.

α) Υπομνήματα πρώτης κατηγορίας

Αποζημιώσεις². Ανάμεσα στα τόσα υπομνήματα για το θέμα αυτό ξεχωρίζουν πέντε πληθωρικές και πολυσυζητημένες ομάδες: 1) Εκείνα που αναφέρονται σε συνδυασμένες αποζημιώσεις πολεμοπαθών και προσφύγων. 2. 'Όσα σχετίζονται με αποζημιώσεις Παραμεθορίων. 3. Υπομνήματα που θίγουν θέματα συμψηφισμού αποζημιώσεων και χρεών. 4. Υπομνήματα για εκπρόθεσμες αποζημιώσεις. 5. 'Άλλες αποζημιώσεις.

Πολεμοπαθείς και πρόσφυγες. Στις 12 Νοεμβ. 1928 ο βουλευτής Φλώρινας Γ. Μόδης εισηγείται το θέμα της αποζημίωσης των πολεμοπαθών της Αν. Μακεδονίας, και γενικά όσων έπαθαν στον Α' Παγκ. πόλεμο από τους Γερμανοβουλάρους³. Στη συζήτηση, λόγω της σοβαρότητας του θέματος, πήραν μέρος και συνηγόρησαν με τον εισηγητή:

Οι βουλευτές: Α. Θεολογίτης, Π. Φλώρος, Α. Μιχαλακόπουλος, Σ. Χούρσογλου, Α. Μπακάμπασης, Σ. Ανθρακόπουλος, Δ. Μαρσέλλος, Κ. Κουρτίδης, Δ. Φλωριάς, Γ. Σίδερης, Ε. Καρυωτάκης, Π. Τσαλδάρης (αρχηγός της αξιωματικής αντιπολίτευσης).

Οι υπουργοί: Α. Καραπάνος, Εξωτερικών, Α. Χρηστομάνος, Συγκοινωνιών, Κ. Α. Παπαδάτος, υφυπουργός Ανταλλαγής. Ο τελευταίος

1. Σύν. Έκτ. 1929, 396-403.

2. Για τις αποζημιώσεις των Ανταλλάξιμων, μέσω Εθνικής Τράπεζας, βλ. Α. Πρωτονοστάριου, Το προσφυγικόν πρόβλημα από ιστορικής, νομικής και κρατικής απόψεως, Αθήναι 1929, 136-148, και Εμμ. Τσουδερού (διοικητή Εθν. Τράπεζας), Η αποζημίωσις των Ανταλλαξίμων, Αθήναι 1927. Ειδικά για την αποζημίωση των αγροτών προσφύγων βλ. και Χ. Κόσσυβα, Νομοθεσία διοικήσεως μουσουλμανικών και ανταλλαξίμων ακινήτων, Αθήναι 1928, 387-389.

3. Υπολογίζονται σε κάπου 35.000 τα θύματα της γερμανοβουλγαρικής κατοχής, ενώ 100.000 Έλληνες οδηγήθηκαν ως όμηροι στη Γερμανία και γύρω στους 16.000 στη Βουλγαρία. Βλ. Π. Β'. Π. 1928, συνεδρ. ΙΔ', 12 Νοεμβρ., 93-96. Την ανάγκη αποζημίωσης των πολεμοπαθών τονίζουν, σε υπομνήματά τους, και οι πρόσφυγες Γευγελής. Π.Β. Π. 1928, Συνεδρ. ΚΗ', 30 Νοεμ., 342.

ανακοινώνει ότι θα φροντίσει να αποσπαστούν κονδύλια από την ΕΑΠ, προορισμένα για πρόσφυγες, για να καλυφθούν στεγαστικές ανάγκες των πολεμοπαθών.

Ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος: δίνει ρητή υπόσχεση ότι η κυβέρνηση θα φέρει σύντομα στη βουλή νομοσχέδιο για το ζήτημα της αποζημίωσής τους.

Αποζημίωση Παραμεθορίων: Από τους προέδρους των Παμπροσφυγικών ενώσεων Κάτω Ποροίων και Σερρών¹ και την Παμπροσφυγική Επιτροπή Βροντούς Σερρών² εισάγονται στη Βουλή υπομνήματα για την αποζημίωση των παραμεθορίων και τη σύνταξη σχετικού μητρώου. Το θέμα είναι πολύ σοβαρό και προκαλεί πληθώρα σχετικών αναφορών: των Γεωργικών Συνεταιρισμών Φλώρινας³, των προσφύγων Περαχώρας Αλυστράτης⁴, των προσφύγων Αρδέας με το βουλευτή τους Γ. Τηλικίδη⁵ κ.ά. Ταυτόχρονα, ο βουλευτής Δράμας Γ. Ζερβός, στις 26 Νοεμ. 1928, διεκτραγωδεί την κατάσταση των παραμεθορίων της περιφέρειάς του και προτείνει ορισμένα μέτρα⁶. Τονίζει ότι: τα $\frac{9}{10}$ των παραμεθορίων της Δράμας αποτελούνται από πρόσφυγες του Πόντου που ήρθαν στην Ελλάδα το 1924. Όσο για τα αιγοπρόβατα που χορήγησε η ΕΑΠ, ψόφισαν σχεδόν όλα από την επιζωοτία, ενώ τα φορτηγά άλογα που παρέλαβε από τη Σερβία και Βουλγαρία είναι δυσκίνητα και πανάκριβα στη συντήρησή τους. Γενικά, τα μέτρα της ΕΑΠ είναι απλά ημίμετρα. Ανάμεσα στις προτάσεις του ξεχωρίζουν: 1) Να ληφθεί μέριμνα για την ανάπτυξη της μικρής κτηνοτροφίας στην περιοχή και να δοθούν από 25 μικρά ζώα σε κάθε οικογένεια. 2) Να προσεχτεί ιδιαίτερα ο εμποικισμός σ' αυτά τα μέρη, για να πυκνώσει και μονιμοποιηθεί ο παραμεθόριος πληθυσμός, που είναι και φρουρός των συνόρων. 3) Να συσταθεί ειδική επιτροπή, που θα μελετήσει επί τόπου τα προβλήματα και θα κάνει σχετικές εισηγήσεις στην Κυβέρνηση⁷.

Παίρνοντας αφορμή απ' αυτή την εισήγηση ο βουλευτής Α. Ιασιωνίδης προβαίνει σε αξιολογήσεις δηλώσεις⁸. Θα σταθούμε στα βασικά τους σημεία:

1. Π. Β'. Π. 1928, Συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 109.
2. Π. Β'.Π. 1928, Συνεδρ. ΚΔ', 26 Νοεμ., 304.
3. Π. Β'. Π. 1928, Συνεδρ. ΛΣΤ', 12 Δεκ., 453.
4. Π. Β'.Π. 1928, Συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15.
5. Π. Β'.Π. 1928, Συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 183.
6. Π.Β'.Π. 1928, Συνεδρ. ΚΔ', 26 Νοεμ., 306-310.
7. 'Ο.π., 306-307.
8. 'Ο.π., 308-309.

— Υπενθυμίζει ότι υπήρξε πρόεδρος της Επαναστατικής Εθνοσυνέλευσης των Ελλήνων του Πόντου, απ' όπου κυρίως προέρχεται ο προσφυγικός παραμεθόριος πληθυσμός.

— Οι παραμεθόριοι πρόσφυγες δε ζητούν υλικές ανέσεις, αλλά στοιχειώδη εφόδια, προκειμένου να αποκτήσουν **σ υ ν ο ρ ι α κ ή σ υ ν ε ἰ δ η σ η**.

— Η ΕΑΠ έδωσε, βέβαια, αρκετά, αλλά πολλά απ' αυτά δεν έφτασαν στον προορισμό τους, αν και χρεώθηκαν στους πρόσφυγες.

— Χρεώθηκαν ακόμη και δισκία κινίνης, ενώ η ιατρική περίθαλψη έπρεπε να παρέχεται δωρεάν.

— Χρεώθηκαν τα ετοιμόρροπα σπίτια που άφησαν οι Τούρκοι και οι Βούλγαροι, αλλά που στη συνέχεια πήραν αξία από τους ίδιους τους πρόσφυγες.

— Τα προσφυγικά βιβλιάρια είναι γεμάτα ατέλειες. Αναγράφονται ποσά και είδη που δε δόθηκαν καθόλου, σημειώνονται είδη χωρίς την τιμή τους ή με υπερβολική χρέωση.

— Γίνεται συμψηφισμός χρεών και αποζημιώσεων ερήμην των προσφύγων.

Μετά τις ρεαλιστικές αυτές παρατηρήσεις προχωρεί σε ανάλογες συγκεκριμένες **π ρ ο τ ά σ ε ι ς**:

1) Να χτιστούν γρήγορα σχολεία και εκκλησίες και να τροποποιηθεί ο νόμος που προέβλεπε 80 μαθητές για ένα Μονοθέσιο.

2) Να ληφθούν μέτρα για την πύκνωση των παραμεθορίων πληθυσμών: στο νομό Δράμας εγκαταστάθηκαν, το 1925, 2.000 οικογένειες, αλλά έμειναν μόνο 600, γιατί δεν μπορούσαν να πουλήσουν τα καπνά από έλλειψη συγκοινωνίας. Εξάλλου, 42 οικογένειες στην περιοχή Πρέσπας είναι κληήρεις από ελονοσία και είναι ανάγκη να μεταφερθούν στο Μπέλες.

3) Να ρυθμιστούν και οι αστικές αποζημιώσεις με νομοθετική διαδικασία.

Καταλήγοντας απευθύνεται προσωπικά στο Βενιζέλο, για τον οποίο λέει ότι είναι ο πολιτικός που δε λέει, αλλά πράττει πολλά. «Περιμέναμε, λοιπόν, να πάρει μέτρα που θα κάνουν να περηφανεύονται, όσοι καταδικάζονταν σε θάνατο στην Αμάσεια και φώναζαν “ζήτω το Έθνος, ζήτω ο Βενιζέλος”».

Η εισήγηση του Ιασωνίδα αποτελεί, σε μικρογραφία, την πιο σωστή και αντικειμενική ανάλυση του προσφυγικού προβλήματος.

Σε ανάλογα θέματα της περιφέρειάς του αναφέρεται και ο βουλευτής Έβρου Κ. Κουρτίδης: Επισημαίνει ότι, με την Ανταλλαγή, τα τουρκικά και βουλγαρικά χωριά περιοχής Σουφλίου εγκαταλείφθηκαν και έμειναν

ακατοίκητα (μόνο 4-5 απ' αυτά κατοικήθηκαν). Κι όμως θα μπορούσαν να εγκατασταθούν εκεί 5-8.000 πρόσφυγες. Ακόμη, κάνει μια πικρή διαπίστωση για το Σουφλί: Ενώ επί τουρκοκρατίας είχε 13.000 κατ., έφτασε σήμερα (1928) περίπου στα μισά (κάπου 7.000 κατ.).

Η συζήτηση για τις αποζημιώσεις και, γενικά, την αποκατάσταση των παραμεθορίων προσφύγων επεκτείνεται. Έτσι, ο βουλευτής Μ. Τσιγγιδέμογλου¹, αρμόδιος σε θέματα εποικισμού, προβαίνει, πρώτα, στην ενημέρωση της Βουλής πάνω στα μέτρα που μέχρι τώρα πάρθηκαν και, στη συνέχεια, φτάνει σ' ορισμένες προτάσεις. Συγκεκριμένα: Μέχρι στιγμής (Νοέμ. 1928) διατέθηκαν από την ΕΑΠ για τους παραμεθόριους 126.000 κτήνη αξίας 600.000.000 δρχ. και διανεμήθηκαν 7.544 στρέμματα γης. Ακόμη, δόθηκαν 70.000 εγκαταλειμμένα τουρκικά σπίτια και χτίστηκαν 60.000 καινούρια. Εξάλλου, οι αστοί πρόσφυγες πήραν 90 λίρες Αγγλίας κατά δικαιούχο, δηλ. 20.000 δρχ. Απ' αυτά, όμως, είναι υποχρεωμένοι να πληρώσουν και τα δωμάτια που έχουν, δηλ. κάπου 20-30.000 δρχ. Περ' απ' αυτά, κάπου 2.000.000 δρχ. από τα προσφυγικά δάνεια της Κ.Τ.Ε. διατέθηκαν στην αγροτική εγκατάσταση. Προτείνει: να μη γίνεται καμιά διάκριση στην αποζημίωση αγροτών και αστών, και, ειδικά για τους παραμεθόριους, να χορηγούνται μακροπρόθεσμα δάνεια, για να μονιμοποιηθεί η εγκατάστασή τους. Αντίθετα, αν οι παραμεθόριοι πάρουν χρηματικά ποσά ως δωρεά, είναι βέβαιο ότι θα διαρρεύσουν στις πόλεις και θα αδειάσει η μεθόριος.

Τέλος, ο βουλευτής και αρχηγός της «Δημοκρατικής Ένωσης» Α. Παπαναστασίου για το ζήτημα των παραμεθορίων κάνει τις παρακάτω προτάσεις²:

- 1) Να διατεθούν, μόνο γι' αυτούς, 100-200 εκατομμ. δρχ.
- 2) Να αποζημιωθούν και οι παραμεθόριοι αγρότες πρόσφυγες με χρήματα, όπως και οι αστοί, και όχι με διαδικασία συμψηφισμού.
- 3) Να οργανωθούν εποπτείες μελέτης των άμεσων αναγκών τους.
- 4) Οι ίδιοι οι παραμεθόριοι να συσπειρωθούν σε εφεδρικά στρατ. τμήματα, γιατί, ούτως ή άλλως, ζουν με το χέρι στη σκανδάλη, και να μειωθεί η στρατ. τους θητεία.
- 5) Να απαλλαγούν από την έγγεια φορολογία, σύμφωνα με την εξαγωγή σχετικών μέτρων από τον πρόεδρο της Κυβέρνησης.

Το πρόβλημα των Παραμεθορίων απασχόλησε και προηγούμενη συνεδρίαση της Βουλής³, στις 23 Νοεμ. 1928. Οι αρμόδιοι σε θέματα

1. 'Ο.π., 309-310.

2. 'Ο.π., 310.

3. Π.Β'.Π. 1928, Συνεδρ. Κ.Γ.', 23 Νοεμ., 233-234.

εποικισμού βουλευτές Α. Μπακάλμπασης¹ και Σ. Ανθρακόπουλος ανέλυσαν με τον τρόπο τους την ταυτότητά του και πρότειναν ορισμένες βασικές και απαραίτητες λύσεις. Πρώτα πρώτα, τόνισαν ότι τα μέχρι στιγμής μέτρα της ΕΑΠ κρίνονται εντελώς ανεπαρκή: έδωσε μόνο 10.000 δρχ. σε κάθε οικογένεια, ενώ υποσχέθηκε να διαθέσει το ποσό των 50.000.000 δρχ. (μόνο για τους παραμεθόριους). Εξάλλου, στην περιφέρεια Σιδηροκάστρου 20 συνοικισμοί δεν έχουν ακόμη σχολεία.

Έπειτα, πρότειναν στους αρμόδιους υπουργούς να προχωρήσει, χωρίς καθυστερήσεις, η διαδικασία αποζημίωσης και να αξιοποιηθεί η περιοχή των Σερρών με μια δαπάνη 10-15 εκατομμ. δρχ. Γενικά, να προσεχτεί η παραμεθόριος Μακεδονία, προκειμένου να πυκνώσει ο πληθυσμός της και να έχουμε ασφαλή σύνορα.

Με όλους τους παραπάνω διαφώνησε ο υπουργός Γεωργίας Ι. Κανναβός τονίζοντας ότι, ειδικά για τους παραμεθόριους, η ΕΑΠ δαπάνησε το λιγότερο 200 εκατομμ. δρχ.². Τέλος, ο Πρωθυπουργός ανακοίνωσε ότι το κράτος είναι στη διάθεση του Εποικισμού και ότι είναι πρόθυμος να απαλλάξει τους παραμεθόριους από τη φορολογία, αρκεί πρώτα να καθοριστεί η παραμεθόριος ζώνη³.

Συμψηφισμός αποζημιώσεων και χρεών. Για το θέμα αυτό συζητείται στη Βουλή υπόμνημα της Παμπροσφυγικής Ένωσης Σερρών⁴, που παρακαλεί να επισπευσθεί η σχετική διαδικασία. Το αίτημα προωθεί και υποστηρίζει ο βουλευτής Σερρών Σ. Ανθρακόπουλος, ο οποίος τονίζει και την αδικία που γίνεται εις βάρος των προσφύγων. Πριν δηλ. καθοριστούν και καταβληθούν οι αποζημιώσεις τους, υποχρεώνονται από την ΕΑΠ να καταβάλουν 10-20 % των χρεών τους. Συμφωνώντας μαζί του και ο υπουργός Γεωργίας δηλώνει ότι, ειδικά για την

1. Διετέλεσε και υπουργός Γεωργίας το 1924, στην κυβέρνηση Αλ. Παπαναστασίου. Ένα χρόνο νωρίτερα (1923) δημοσίευσε «Το προσφυγικό ζήτημα», μελέτη για το προσφυγικό πρόβλημα της περιόδου 1914-1922.

2. Ό.π., 234. Ας σημειωθεί ότι το σύνολο των δαπανών της ΕΑΠ για την αγροτική εγκατάσταση των προσφύγων, από 1 Ιανουαρίου 1924 μέχρι 31 Δεκ. 1930, ανέρχεται στο ποσό των 3.336.635.703 δρχ. Βλ. Μ. Ν ο τ α ρ ά, Η αγροτική αποκατάσταση των προσφύγων, Αθήναι 1934, 21.

3. Ό.π., 233. Τελικά, με απόφαση της 11 Ιουλ. 1929, αναγνωρίζονται ως παραμεθόριοι 254 οικισμοί της χώρας. Βλ. Μ. Ν ο τ α ρ ά, ό.π., 19-20.

4. Για την εγκατάσταση προσφύγων από τον Πόντο στο νομό Σερρών, βλ. Ι. Λ α υ ρ ε ν τ ί δ η, Η εν Ελλάδι εγκατάσταση των εκ Πόντου Ελλήνων. Α', Νομός Σερρών, «Αρχαίον Πόντου», 29 (1968) 341-382.

περιοχή Σερρών, θα θεσπίσει ελαφρότερα μέτρα και θα αναστείλει, προς το παρόν, την εισπραξη των χρεών¹.

Για το ίδιο θέμα, οι Σωζοπολίτες πρόσφυγες Θεσσαλονίκης παρακαλούν να μην εισπράττονται τα χρέη των κτημάτων και χωραφιών τους, αλλά μόνο τα χρέη της ΕΑΠ², ενώ οι πρόσφυγες Καστανιών Έβρου ζητούν να αναβληθεί η καταβολή των χρηματικών ποσών που απαιτεί ο Εποικισμός³.

Εκπρόθεσμες αποζημιώσεις. Οι αποζημιώσεις προσδιορίζονταν με βάση την ατομική δήλωση που υπέβαλε κάθε δικαιούχος ανταλλάξιμος για το είδος και την αξία της περιουσίας που άφηνε στην πατρογονική του εστία. Αν άφηνε χωράφια, θά 'παιρνε χωράφια και, αν άφηνε καταστήματα, θά 'παιρνε καταστήματα ίσης αξίας, σύμφωνα με το άρθρο 14 της συνθήκης της Λωζάνης. Φυσικά, το άρθρο αυτό δεν εφαρμόστηκε καθόλου, γιατί αντέδρασε η Τουρκία. Ούτε και ήταν εύκολο να υπολογιστεί το ύψος μιας αποζημίωσης στην Τουρκία, για να καταβληθεί στην Ελλάδα, ή και αντίστροφα. Όπως και να 'χει το πράγμα, με το ελληνοτουρκικό σύμφωνο φιλίας του 1930, που αποφασίζει το συμψηφισμό των περιουσιών, οι Έλληνες ανταλλάξιμοι ζημιώνονται αφάνταστα έναντι των Τούρκων, γιατί οι πρώτοι ανέρχονται σε 1.300.000, ενώ οι δεύτεροι δεν ξεπερνούν τις 500.000. Συνολικά, το ύψος της αποζημίωσής τους ως το Γενάρη του 1930 δεν ξεπερνά το 15% της αξίας της περιουσίας που άφησαν στην Τουρκία⁴.

Για να γυρίσουμε στις δηλώσεις, αρκετές απ' αυτές υποβλήθηκαν εκπρόθεσμα και, βάσει μιας απόφασης του Εποικισμού, δεν μπορούσαν να εκδικαστούν. Για την άρση αυτής της απόφασης υποβάλλονται στη Βουλή απανωτά υπομνήματα από την Παμπροσφυγική Ένωση Σερρών⁵, τους πρόσφυγες Αιγίου⁶ και τους πρόσφυγες Καβάλας⁷.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 110, και συνεδρ. ΙΖ', 15 Νοεμ., 154. Συνολικά, τα χρέη των αγροτών προσφύγων ανέρχονται σε 6.099.860.000 δρχ., ενώ των αστών σε 1.356.970.000 δρχ.· βλ. «Οικονομικό Ταχυδρόμο», αρ. φ. 992, 26 Απριλίου 1973, 66.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΗ', 30 Νοεμ., 342.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΔ', 12 Νοεμ., 91.

4. Σύμφωνα με το άρθρ. 14 της συνθήκης της Λωζάνης· βλ. Υπουργείο Εξωτερικών, Σύμβασις περί ανταλλαγής των ελληνικών και τουρκικών πληθυσμών (υπογραφείσα εν Λωζάννη τη 30 Ιανουαρίου 1923), εν Αθήναις 1923, 9.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 101, συνεδρ. ΚΔ', 26 Νοεμ., 304, ΚΕ', 27 Νοεμ., 317.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΖ', 13 Δεκ., 467.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΑ', 5 Δεκ., 381. Καταρτίστηκαν τα εξής μητρώα: α) το

Όμως, ας μη νομιστεί ότι και εμπρόθεσμες δηλώσεις δεν είχαν την ίδια μοίρα. Αξίζει να αναφερθεί η περίπτωση των προσφύγων από τα Δαρδανέλλια που διαμένουν στην Ύδρα: Φτάσανε στα τέλη του 1928 και δεν πήραν ακόμη τίποτε από την αποζημίωση για την περιουσία που άφησαν στην Τουρκία. Κι ας πέρασαν 6 περίπου χρόνια από τότε που ξεριζώθηκαν¹.

Κάτι ανάλογο συμβαίνει και στους ανταλλάξιμους της Βέροιας. Ο πρόεδρος του εκεί Εποικισμού, αφού πρώτα παρακαλεί να σταλούν συμπληρωματικές πιστώσεις για τους πλημυροπαθείς πρόσφυγες της περιοχής², στη συνέχεια προωθεί αίτημα, με το βουλευτή Ι. Παπαδάκη, για καταβολή αποζημίωσης ύψους 800.000 δρχ. αντί των 300.000 που έστειλε το Υπουργείο³.

Αλλά και οι πρόεδροι πολλών προσφυγικών οικισμών, Χαλδίας, Κερασούντας, Λήμνου, Λαυρίου, Κομοτινής κ.ά., παρακαλούν να μην αποσταλούν οι αποζημιώσεις των δικαιούχων ανταλλάξιμων⁴, καθώς και των ανωμάτων δικαιοπραξιών⁵.

Α λ λ ε ς α π ο ζ η μ ι ώ σ ε ι ς (μη αγροτών). Με τις αποζημιώσεις των προσφύγων συνδέεται και μια άλλη κατηγορία υπομνημάτων. Πρόκειται για αναφορές που θίγουν θέματα αποκατάστασης διαφόρων άλλων επαγγελματιών.

Έτσι, ο πρόεδρος των προσφύγων τέως δημοσίων υπαλλήλων Τουρκίας ενοχλεί συνεχώς την Κυβέρνηση να προωθήσει γρήγορα το νομοσχέδιο για παροχή αποζημίωσης στους συνταξιούχους ανταλλάξιμους⁶.

Εξάλλου, επαγγελματικά θέματα θίγουν σε υπομνήματά τους:

- Η επιτροπή έργων προσφύγων σιδηροδρομικών⁷,
- Ο παγκληρικός προσφυγικός σύνδεσμος Αθηνών⁸,
- Οι πρόσφυγες του συνοικισμούτσιμεντοκτιστών Ξάνθης⁹,

Α' μητρώο, β) το παράρτημα, γ) το μητρώο των Μ. Συμβουλίων, δ) το Συμπληρωματικό, ε) το φύλλο Συμπληρωματικού. βλ. σχετικά, Α. Π ρ ω τ ο ν ο τ ά ρ ι ο υ, ό.π., 131-132.

1. Π.Β'. Π. 1928, συνεδρ. ΔΕ', 11 Δεκ., 431.

2. Π.Β'. Π. 1928, συνεδρ. ΣΤ', 31 Οκτ., 32.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Θ', 5 Νοεμ., 51-52.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 100.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15

6. Π. Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15, συνεδρ. ΣΤ', 31 Οκτ., 32, συνεδρ. ΔΔ', 10 Δεκ., 418, συνεδρ. ΛΣΤ', 12 Δεκ. 459.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Θ', 5 Νοεμ., 49.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 101.

9. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμβ., 112.

— Οι λεμβούχοι Πειραιά¹.

— Η Παμπροσφυγική Ένωση Σερρών για λογαριασμό των εμπόρων λαδιού².

Κ λ ή ρ ο ι, β ο σ κ έ ς, κ α λ λ ι έ ρ γ ε ι ε ς. Απανωτές είναι και οι αναφορές που φτάνουν στη Βουλή γι' αυτό το θέμα. Πρόκειται για τη βασική πηγή βιοπορισμού των προσφύγων και είναι επόμενο να προκαλεί αυξημένη ευαισθησία και να δημιουργεί προβλήματα προστριβών, τόσο με την υπηρεσία Εποικισμού και το Δημόσιο, όσο και με γηγενείς τιτλούχους καλλιεργητές. Να σημειωθεί εδώ ότι οι διανεμημένοι κλήροι δεν προέρχονται από τα κτήματα των γηγενών, αλλά από την εγκαταλειφθείσα περιουσία των ανταλλάξιμων μουσουλμάνων ή Βουλγάρων και από απαλλοτριωμένες δημόσιες ή μοναστηριακές εκτάσεις.

Τ ο π ρ ό β λ η μ α τ ω ν γ ε ω ρ γ ι κ ώ ν κ λ ή ρ ω ν. Το πιο πιεστικό απ' τα σχετικά προβλήματα είναι αυτό που αφορά στη διανομή και επάρκεια του αγροτικού κλήρου. Φτάσαμε στο Δεκ. του 1928 και διανομή χωραφιών δεν έγινε ακόμη στο Ροδολείβος Σερρών, όπως φαίνεται από το υπόμνημα του εκεί Συλλόγου προσφύγων³. Εξάλλου, δεδομένου ότι οι αγροτικές οικογένειες ήταν πολυμελείς και ο διατιθέμενος κλήρος μικρός—έφτανε το πολύ τα 35 στρέμματα κατά δικαιούχο—συχνές είναι και οι αναφορές για την αύξηση και βιωσιμότητα του αρχικού κλήρου. Συγκεκριμένα, η επιτροπή προσφύγων Αττικής παρακαλεί να γίνουν ενέργειες, ώστε να δικαιούνται αγροτικό κλήρο και τα άγαμα τέκνα⁴. Από την άλλη, η Επιτροπή του συνοικισμού Ν. Πέλλας Γιαντισών⁵, οι πρόσφυγες του συνοικισμού Πανδηλίου και Νέας Ζώνης Σερρών⁶, και οι πρόσφυγες γεωργοί Βρυτών 'Εδεσσας⁷ προβάλλουν το κοινό αίτημα να αυξηθεί ο γεωργικός τους κλήρος από τις υπάρχουσες διαθέσιμες ανταλλάξιμες εκτάσεις, για να μπορέσουν να συντηρηθούν. Οι πρόσφυγες, μάλιστα, των Βρυτών είναι αποφασισμένοι να μετοικήσουν αλλού.

'Αλλοι, εν τω μεταξύ, προτείνουν τη λύση των απαλλοτριώσεων. Εντόπιοι και πρόσφυγες των συνοικισμών Πρόβλα και Πυργουδίων Χαλκιδικής προωθούν στη Βουλή αναφορά με το βουλευτή Α. Ξανθόπουλο

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΑ', 21 Νοεμ., 211.

2. Π.Β'.Π., 1928, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 183.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΘ', 3 Δεκ., 354.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Ι', 6 Νοεμ., 58.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΔΒ', 7 Δεκ., 397.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Κ.Ε', 27 Νοεμ., 315. Για την έκταση και αξία του γεωργ. κλήρου κατά περιφέρεια, βλ. Μ. Ν ο τ α ρ ά, ό.π., 35-39.

και ζητούν, από τα μοναστηριακά μετόχια, απαλλοτρίωση εκτάσεων κατάλληλων για καπνοχώραφα. Παρά την υπόσχεση της ΕΑΠ, μέχρι στιγμής δεν έγινε τίποτε (Νοέμβρ. 1928). Οι αναφερόμενοι απειλούν ότι, αν δεν ικανοποιηθούν, θα εγκατασταθούν στις πόλεις, για να βρουν δουλειά¹.

Παράλληλα, οι πρόσφυγες Κατερίνης, με το βουλευτή Δ. Ευθυμιάδη, ζητούν να γίνουν απαλλοτριώσεις στο δάσος Πουρλιές² και σε δημόσιες εκτάσεις των περιοχών Κεραμίδι, Βούρλιανη, Κούκου, προκειμένου να ολοκληρωθεί η αγροτική τους αποκατάσταση³.

Πράγματι, γίνονταν απαλλοτριώσεις. Συνέβαιναν όμως μ' αυτές και κάποιες ανωμαλίες: 'Αλλοτε καθιστερούσε η καταβολή των αντίστοιχων αποζημιώσεων στους πρώην κατόχους των εκτάσεων, όπως φαίνεται σε υπόμνημα που στέλνουν οι κτηματίες Βέροιας⁴: άλλοτε συμφωνούνταν με ασύμφορους όρους. Στην περιοχή των Φαρσάλων π.χ. ο Γεωργικός Συνεταιρισμός ζητεί να αναθεωρηθεί η απόφαση του συμβουλίου Εποικισμού για απαλλοτρίωση 250 στρεμμάτων στη θέση 'Ανω-Κάτω Καρυές και Καραπλά⁵.

Προστριβές με γηγενείς γαισκτημονες. 'Όπως αρχικά σημειώσαμε, με τη διανομή των κλήρων συνέβαιναν, αναγκαστικά, και κάποιες προστριβές με ορισμένους γηγενείς, κυρίως όμως μεγαλοκτηματίες, που τύχαινε να εκμεταλλεύονται από παλιά τις διανεμημένες εκτάσεις ή να διαθέτουν κάποιους αμφίβολους τίτλους κυριότητας. Μια σειρά από σχετικά υπομνήματα δίνει την εικόνα αυτής της πτυχής στο πρόβλημα που εξετάζουμε. Το θέμα είναι πολύ σοβαρό και αρκετές φορές έδωσε την αφορμή να ακουστούν οι σοσιαλιστικές απόψεις του βουλευτή Ι. Πασαλίδη. Ακόμη και να επαληθεύσουν στην πράξη.

Έτσι, η προσφυγική ομάδα Βέθης προτείνει να γίνουν ορισμένες αλλαγές στην περιοχή της: Προκειμένου να αποφευχθούν οι προστριβές και διενέξεις με κάποιον Ρόμπελ, ιδιοκτήτη εκτεταμένου αγροκτήματος, ζητούν να τους παραχωρηθούν χωράφια από άλλη διαθέσιμη έκταση και όχι από το εν λόγω αγρόκτημα⁶. Εξάλλου πρόσφυγες και γηγενείς της κοινότητας Μικρών Μπεζακίων Λαγκαδά, με τους βουλευτές Σ. Τσακμάνη, Κ. Κουρτίδη και Ι. Μιχαήλ, αγωνίζονται να εκτοπίσουν από τα

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 112.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Η', 2 Νοεμ., 42-43.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 109.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΕ', 27 Νοεμ., 315.

χωράφια τους τον απόστρατο στρατηγό Δημητρακόπουλο, ο οποίος τα διεκδικεί με το επιχείρημα ότι τα είχε αγοράσει, πριν την Ανταλλαγή, από κάποια χανούμιστα¹. Η αλήθεια ήταν ότι εγκαταλειφθέντα μουσουλμανικά κτήματα δεν μπορούσαν, σύμφωνα με το νόμο, να αγοραστούν από ιδιώτη, γιατί υπάγονταν απευθείας στο Δημόσιο². Γι' αυτό και ο υπουργός των Στρατιωτικών Θ. Σοφούλης υποσχεται τη γρήγορη λύση αυτού του προβλήματος³.

Παρόμοιο αγώνα διεξάγουν και οι πρόσφυγες Σταυρού Χαλκιδικής με τους βουλευτές Σ. Τσακμάνη και Μ. Σαμαρά: Το 1/4 του κτήματος που ανήκε στο Δημόσιο και επρόκειτο να τους δοθεί για αγροτική εγκατάσταση, το διεκδικεί τώρα ένας Οθωμανός, ο οποίος μάλιστα κάνει ενέργειες να το πουλήσει σε κάποιον γαιοκτήμονα⁴ Οικονόμου. Στο ίδιο αίτημα επανέρχονται ύστερα από 2 μήνες με το βουλευτή τους Α. Ξανθόπουλο⁵.

Απ' αυτές και από άλλες περιπτώσεις φαίνεται ότι οι διαμάχες εντοπίζονται, κυρίως, μεταξύ μικροκαλλιεργητών γηγενών και προσφύγων, από τη μια, και τσιφλικούχων μεγαλοκτηματιών από την άλλη. Όχι μεταξύ γηγενών και προσφύγων γενικά. Έτσι το πρόβλημα παίρνει κοινωνική-ταξική διάσταση, όπως ακριβώς υποστήριζε το Κ.Κ.Ε. (Πασαλίδης, Μάξιμος κ.ά.).

Το πρόβλημα των βοσκών. Κάποιες διαμάχες μεταξύ γηγενών και προσφύγων είχαμε και στο θέμα της διανομής και εκμετάλλευσης των βοσκών, ιδιαίτερα στη Μακεδονία. Το θέμα ήταν, αν έπρεπε τις βοσκές που παραχωρήθηκαν σε πρόσφυγες να τις εκμεταλλεύονται και παλιοί κτηνοτρόφοι, ή και αντίστροφα.

Πρώτα-πρώτα, οι πρόσφυγες ζητούν τις απαραίτητες ανταλλάξιμες εκτάσεις για μια στοιχειώδη κτηνοτροφία, όπως η Επιτροπή προσφύγων Χρυσούπολης⁶ και ο Σύλλογος Καυκασίων Κιλκίς⁷. Από την άλλη, παλιοί κτηνοτρόφοι διεκδικούν το δικαίωμα να μπορούν να χρησιμοποιούν και αυτοί τα λιβάδια των ανταλλάξιμων, όπως οι κτηνοτρόφοι Βλάστης με το βουλευτή Κ. Κοντοδίνα⁸.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 335.

2. Βλ. Χ. Κόσσυβα, ό.π., 22-23 και 371-376.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 335. Η επίμαχη αγροτική έκταση ανήκε στη δικαιοδοσία της Αεροπορικής Άμυνας.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΕ', 11 Δεκ., 433.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΑΖ', 13 Δεκ., 467.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΑ', 5 Δεκ., 380.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 101.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 83.

Οι διαμάχες αυτές οφείλονται, ενμέρει, και στη σύγχυση που επικρατούσε ως προς την κυριότητα των βοσκών. Σύμφωνα με υπόμνημα του Γεωργικού Επιμελητηρίου Θεσσαλονίκης, που προωθούν στη Βουλή οι βουλευτές Δ. Ευθυμιάδης, Ι. Μιχαήλ και Σ. Ανθρακόπουλος, στις ίδιες βοσκές βόσκουν και τα ζώα των προσφύγων και τα ζώα των παλιών κτηνοτρόφων, παρά τις εντολές του Εποικισμού. Η συνεκμετάλλευση αυτή είναι μοιραίο να οδηγεί σε συγκρούσεις, χωρίς να φαίνεται εύκολα ποιος φταίει περισσότερο. Κι αυτό, γιατί την κυριότητα των βοσκών διεκδικούν: η Εθνική Τράπεζα, η Αεροπορική Ύμνηνα, ο Εποικισμός, οι κοινότητες. Εξάλλου, τόσο ο υπουργός Γεωργίας Ι. Κανναβός, όσο και ο πρωθυπουργός Ελευθέριος Βενιζέλος δηλώνουν ότι έδωσαν εντολή να δοθούν οι βοσκές στους παλιούς μικρούς κτηνοτρόφους, προκειμένου να προστατευθούν από τους μεγάλους¹. Έτσι, διαπιστώνουμε και εδώ την παραπάνω κοινωνική-ταξική διάσταση στη διαμάχη γηγενών και προσφύγων.

Την επιτακτική ανάγκη νομοθετικής ρύθμισης αυτού του ζητήματος, ώστε να υπαχθούν οι βοσκές σε ένα και μόνο φορέα, δηλ. στις κοινότητες, για να αποφευχθούν οι συγχύσεις, τονίζουν σε επερώτησή τους προς τον υπουργό Γεωργίας, 12 μέρες αργότερα, οι βουλευτές: Ν. Τζερίμις, Ι. Μιχαήλ, Δ. Ευθυμιάδης, Α. Μπακάμπασης, Γ. Ζερβός, Σ. Τσακμάνης και Ι. Παπαδάκης².

Ειδικές καλλιέργειες. Συχνά, πέρα από τις γενικές και κοινές, προβάλλουν και ειδικότερες καλλιεργητικές απαιτήσεις. Οι πρόσφυγες του σηροτροφικού Συνεταιρισμού στα Νέα Κιούπλια Σερρών ζητούν να τους παραχωρηθεί έκταση για φύτευση και καλλιέργεια μωρεό-δεντρών³, ενώ πάνω από 1.000 προσφυγικές οικογένειες καπνοπαραγωγών στο Ρέθυμνο παρακαλούν να αποσυρθεί το νομοσχέδιο που απαγορεύει την καπνοκαλλιέργεια στην Κρήτη⁴.

Έπειτα, επειδή πολλές καλλιέργειες καταστρέφονται συχνά από πλημμύρες, προβάλλει και μια άλλη ανάγκη για πρόσφυγες και γηγενείς: Η εκτέλεση αντιπλημμυρικών έργων. Αυτό ακριβώς το αίτημα υποβάλλει στη Βουλή η Ένωση προσφύγων Γαστούνης, γιατί ο Πηνειός έχει πλημμυρίσει και κατακλύσει όλες τις καλλιεργημένες εκτάσεις στη γύρω περιοχή⁵.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΒ', 22 Νοεμ., 220.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Α', 4 Δεκ., 366.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 22.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΔΑ', 5 Δεκ., 380.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 333.

Το στεγαστικό πρόβλημα. Πιστικότατο ήταν και το πρόβλημα της στέγης, ιδιαίτερα στις πόλεις. Η λύση της παράγκας, των κελιών ή της στέγασης σε εκκλησία και σε κάποιο δημόσιο κτήριο, ήταν εντελώς προσωρινή, μια διέξοδος άμεσης ανάγκης. Τα εγκαταλειμμένα τουρκικά ή βουλγαρικά σπίτια, έστω και ετοιμόρροπα, πρόσφεραν βέβαια κάποιες καλύτερες συνθήκες, δεν επαρκούσαν όμως για την κάλυψη όλων των αναγκών. Αρκεί να σκεφτούμε ότι υπερτριπλάσιοι πληθυσμοί κατέκλυσαν την Ελλάδα από κείνους που την εγκατέλειψαν¹. Κάποια πρόσθετη δυσκολία στο πρόβλημα γεννιέται από το γεγονός ότι ορισμένα από τα προσφυγικά οικόπεδα μπορούσαν να τα διεκδικήσουν, με αγωγή, οι πρώην ιδιοκτήτες τους. Η ανωμαλία αυτή αίρεται μόλις τον Ιούλ. του 1929 με νόμο που ορίζει ότι τα απαλλοτριωμένα προσφυγικά οικόπεδα μεταβιβάζονται, κατά πλήρη κυριότητα, στο υπουργείο Πρόνοιας. Επομένως, κάθε διεκδίκηση από τρίτους είναι παράνομη και απαράδεκτη².

Μια προσεχτικότερη παρατήρηση θα διέκρινε δύο κύρια σκέλη στο «στεγαστικό» των προσφύγων: 1) Την ανάγκη της προσωρινής στέγασης, της βελτίωσης δηλ. ή συντήρησης των πρόχειρων οικισμών που στήθηκαν σε τρώγλες και παραπήγματα. 2) Το αίτημα της εξεύρεσης κατάλληλων οικοπέδων και εξασφάλισης μόνιμης στέγης.

Προσωρινή στέγαση. Το περίεργο είναι ότι τα περισσότερα από τα πρόχειρα παραπήγματα εντοπίζονται στους προσφυγικούς συνοικισμούς της πρωτεύουσας, μπροστά στα μάτια των αρμόδιων κεντρικών υπηρεσιών: Συγκεκριμένα, στην Κυψέλη, στην Κάτω Κοκκινιά και στα Ταμπούρια Πειραιά. Σε αναφορές, που προωθούν στη Βουλή με το βουλευτή Δ. Μαρσέλλο, οι πρόσφυγες αυτών των συνοικισμών δίνουν πολύ παραστατικά την εικόνα των άθλιων συνθηκών, μέσα στις οποίες ζουν. Ειδικότερα:

Από την Κυψέλη αναφέρουν ότι υφίστανται μαρτύρια από την ΕΑΠ, επειδή δεν πληρώνουν τα μισθώματα για τα σαθρά οικήματα που τους χρεώθηκαν σε αυθαίρετες τιμές. Και ενώ επιτακτικά απαιτείται το χρέος, δε γίνεται κανένας λόγος για την καταβολή των δικαιωματικών αποζημιώσεων³.

1. Βλ. Α. Πρωτονοτάριου, ό.π., 52, και Κ. Σβολόπουλου, Η απόφαση για την υποχρεωτική ανταλλαγή των πληθυσμών μεταξύ Ελλάδος και Τουρκίας, Θεσσαλονίκη, Ε.Μ.Σ., 1981, 15.

2. Σύν. Έκτ. 1929, συνεδρ. Ε', 10 Ιουλίου, 112. Ψηφίζεται νόμος «Περί αυθεντικής ερμηνείας του άρθρ. 19 του νόμου 3764 "Περί διαθέσεως των ανά το Κράτος προσφυγικών οικημάτων και γηπέδων του Δημοσίου"».

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΖ', 15 Νοεμ., 155. Για την αποκατάσταση των αστών

Εξάλλου, στην Κάτω Κοκκινιά έγιναν πρόχειρα παραπήγματα με την πρώτη άφιξη των προσφύγων από την Ιωνία. Από τότε δεν προστέθηκε απολύτως τίποτε. Έτσι, σε κάθε παράπηγμα εξακολουθούν να στεγάζονται 8-10 οικογένειες με κίνδυνο να προσβληθούν από φυματίωση. Έπειτα, στις μεγάλες βροχές τα παραπήγματα συχνά πλημμυρίζουν και η περιοχή του συνοικισμού γεμίζει δυσοσμία από τους νεκρούς που θάβονται πρόχειρα εκεί γύρω. Την εικόνα της εγκατάλειψης συμπληρώνουν: η άρνηση της εκκλησιαστικής επιτροπής να εγγράψει τους πρόσφυγες ως ενορίτες και η απουσία σχολείου στην περιοχή, με αποτέλεσμα 2.000 παιδιά να περιφέρονται άσκοπα από δω και από κει¹.

Τέλος, στα Ταμπούρια του Πειραιά η κατάσταση είναι ακόμη πιο τραγική. Με τις τελευταίες πλημμύρες (βρισκόμαστε στο μήνα Νοέμβρη) ο ξύλινος προσφυγικός συνοικισμός κινδυνεύει να βρεθεί στο ύπαιθρο, γιατί τα πισσόχαρτα καταστράφηκαν και δεν αντικαταστάθηκαν. Έπειτα, τα σπίτια έγιναν πρόχειρα, χωρίς θεμέλια, από απατεώνες και αναξέλεγκτους εργολάβους. Το χειρότερο είναι ότι υπάρχουν ακόμη άνθρωποι που ζουν σε τρώγλες και σε νεκροταφεία. Στο σχετικό υπόμνημα υπογραμμίζεται ότι ο συνοικισμός είναι πολύ πυκνός και επιβάλλεται να απαλλοτριωθούν οι γύρω χώροι, για να επέλθει κάποια αραίωση. Προς το παρόν, προβάλλει η άμεση ανάγκη να ανοιχτούν φρέατα σε διάφορα σημεία για τον περιορισμό και την αντιμετώπιση των πυρκαγιών. Διαφορετικά, ήταν δυνατό να αποτεφρωθεί ο συνοικισμός σε ελάχιστο χρόνο.

Ο υπουργός Πρόνοιας Ε. Εμμανουηλίδης ανακοινώνει τα σχετικά μέτρα της Κυβέρνησης: Επίταξη μιας αποθήκης για την προσωρινή στέγαση των προσφύγων, δημοπρασία για το χτίσιμο 50 λίθινων σπιτιών, απαλλοτρίωση οικοπέδων για όλους τους προσφυγικούς συνοικισμούς².

Ίδια, ακριβώς, κατάσταση επικρατεί και στον προσφυγικό συνοικισμό Καλαμών, σύμφωνα με επερώτηση του βουλευτή Σ. Κωστόπουλου στον υπουργό Πρόνοιας. Ο τελευταίος δίνει αόριστες υποσχέσεις για εξασφάλιση πισσόχαρτου και ανέγερση μόνιμου συνοικισμού³.

Εξάλλου, στη μακρινή Χίο, και στις γειτονικές Οινούσες 4.000 οικογένειες ζουν σε οικτρή κατάσταση μέσα σε τρώγλες και αποθήκες. Μόνο

προσφύγων διατέθηκε συνολικά το ποσό των 7.104.740.692 δρχ.· βλ. Μ. Ν ο τ α ρ ά, ό.π., 120.

1. Ό.π., 155. Συνολικά, οι προσφυγικές οικογένειες που διέμεναν σε παραπήγματα ανέρχονται: στην Αθήνα σε 4.087, στον Πειραιά σε 4.049, στη Θεσσαλονίκη σε 2.289, για να σταθούν στις τρεις μεγάλες πόλεις· βλ. Ι. Α γ γ ε λ ή, Η αποκατάσταση των προσφύγων του 1922 στην Ελλάδα, «Οικονομικός Ταχυδρόμος», 26 Απρ. 1973, 29-35 (34).

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 83.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΓ', 23 Νοεμ., 231.

350 δωμάτια χτίστηκαν ως τώρα (Νοεμβ. 1928). Τα υπομνήματά τους προωθεί στη Βουλή ο βουλευτής 'Ομ. Πανταζίδης ζητώντας και την παρέμβαση του πρωθυπουργού¹.

Στη Βέροια, πάλι, 30 φτωχές πολυμελείς οικογένειες που διαμένουν σε κελιά της εκκλησίας του Αγ. Γεωργίου κινδυνεύουν να βρεθούν στο δρόμο: Με απόφαση του νομομηχανικού επίκειται η κατεδάφιση των κελιών τους. Στην αναφορά που στέλνουν δε ζητούν παρά την αναστολή της κατεδάφισης².

Ο αγώνας για μόνιμη στέγη. Ας ρίξουμε τώρα μια ματιά στο β' σκέλος του στεγαστικού προβλήματος. Τους αγώνες δηλ. προσφύγων και Κυβέρνησης για εξεύρεση οικοπέδων και για εξασφάλιση κάποιας μόνιμης στέγης. Το θέμα επιμερίζεται σ' αυτά τα δύο.

Το πρόβλημα των οικοπέδων. Θα αρχίσουμε και πάλι από την Αθήνα. Την αγωνία τους πώς να αποκτήσουν οικοπέδα γύρω από το μνημείο του Καραϊσκάκη, για να αποφύγουν τη μεταφορά τους σε ακατάλληλη περιοχή που τους υποδείχτηκε, εκφράζουν σε υπομνήματά τους οι πρόσφυγες Ν. Φαλήρου³ και ο πρόεδρος του συλλόγου «Απόλλων», μέσω του βουλευτή Δ. Μαρσέλλου.

Για να μεταφερθούμε στη Β. Ελλάδα, απανωτά υπομνήματα φτάνουν στη Βουλή από τους πρόσφυγες του Δοξατού Δράμας. Κύριο αίτημα η νομοθετική ρύθμιση του ζητήματος διανομής οικοπέδων που παραμένει ακόμη άλυτο⁴. Το πρόβλημα βρίσκει, στη συνέχεια, κάποια συμβιβαστική λύση⁵, όσο και αν χαρακτηρίζεται καλή και πετυχημένη από επιτροπή γηγενών και προσφύγων⁶.

Ανάλογο αγώνα κάνει και η Ένωση Σερραίων ακτημόνων καταστηματαρχών, γηγενών και προσφύγων⁷, όπως και ο προσφυγικός πληθυσμός Ξάνθης για παραχώρηση οικοπέδων στον Οικονομικό Συνεταιρισμό 40 Εκκλησιών⁸.

Τέλος, αξίζει να μνημονευτεί και η περίπτωση του Παμπροσφυγικού Συλλόγου Λαμίας «Νέα Ζωή». Ο Σύλλογος προβάλλει πρωτοποριακές απαιτήσεις που δικαιώνουν και τον τίτλο του: Να μην αποθηκευτούν πυ-

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΓ', 8 Δεκ., 407, συνεδρ. ΛΕ', 11 Δεκ., 434.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 181, συνεδρ. Κ', 20 Νοεμ., 203.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΣΤ', 12 Δεκ., 453.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΓ', 23 Νοεμ., 227.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΣΤ', 31 Οκτ., 32.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΑ', 21 Νοεμ., 208.

ρομαχικά στις στρατιωτικές αποθήκες της πόλης· αντίθετα, να απαλλοτριωθεί ένα μέρος από το χώρο αυτών των αποθηκών για την ανέγερση προσφυγικού συνοικισμού¹.

Το αίτημα της μόνιμης στέγης. Τα υπομνήματα αυτής της κατηγορίας αφήνουν να εννοηθεί ότι, παρόλο που ρυθμίστηκαν οι οικοπεδικές απαλλοτριώσεις, ωστόσο καθυστερεί η διαδικασία ανέγερσης σπιτιών από τον Εποικισμό.

Έτσι, άλλοτε παρεμποδίζονται οι οικοδομικές εργασίες σε οικοπέδα που παραχωρήθηκαν νόμιμα, όπως φαίνεται σε διαμαρτυρία του Οικονομικού Συναιταιρισμού 40 Εκκλησιών κατά του γενικού διοικητή Θεσσαλονίκης². Εξάλλου, οι πρόσφυγες του Κιλινδέρ (Κιλίνδρια Ν. Θεσσαλονίκης), με τους βουλευτές Α. Μπακάλμπαση και Δ. Ευθυμιάδη, διαμαρτύρονται³, γιατί, ενώ έγιναν οι απαραίτητες απαλλοτριώσεις, ωστόσο η στέγαση καθυστερεί. Και αυτό, επειδή αντιδρά κάποιοι πρώην ιδιοκτήτης επικαλούμενος σχετικό διάταγμα της δικτατορίας του Πάγκαλου (1925-26).

Την επίσπευση της στέγασης του συνοικισμού τους ζητούν και οι πρόσφυγες Τζουμαγιάς⁴ και Σιδηροκάστρου⁵ Σερρών, παρόλο που από καιρό έχει ρυθμιστεί το θέμα των οικοπέδων.

Βέβαια, όπως ανακοίνωσε και ο αρμόδιος υπουργός Γεωργίας, αρκετά σπίτια χτίστηκαν, ιδιαίτερα σε παραμεθόριες περιοχές, και παραδόθηκαν στους δικαιούχους. Όμως, δεν ήταν λίγοι και εκείνοι που παρέμεναν ακόμη χωρίς στέγη. Στην περιοχή της Φλώρινας π.χ. αντιπρόσωποι προσφύγων γεωργών παρακαλούν να παραδοθούν και άλλες 60 κατοικίες σε ισάριθμες γεωργικές οικογένειες⁶.

β) Διαμαρτυρίες

Πάνω στα τρία μεγάλα και καυτά αυτά θέματα—αποζημιώσεις, κλήροι, στεγαστικό—βρίσκουμε σωρεία υπομνημάτων διαμαρτυρίας για παρατηρούμενη αδράνεια, αδιαφορία ή καθυστέρηση. Τα βέλη αυτών των διαμαρτυριών στρέφονται, φυσικά, προς τους άμεσους αρμόδιους και υπεύθυνους: Τον Εποικισμό, την Εθνική Τράπεζα, την Κυβέρνηση.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 333.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 22.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 6 Νοεμ., 58, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 111.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 6 Νοεμ., 58.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 100.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΒ', 7 Δεκ., 397.

Διαμαρτυρίες κατά τον Εποικισμό

α) Α υ θ α ι ρ ε σ ί ε ς υ π α λ λ ή λ ω ν: Συχνά είναι τα παράπονα για ατασθαλίες και αυθαιρεσίες υπαλλήλων της Ε.Α.Π., που δεν εφαρμόζουν τον αγροτικό νόμο και δεν εκτελούν διαταγές του υπουργείου Γεωργίας¹.

Πιο κραυγαλέα απ' όλες η περίπτωση του προϊστάμενου στον Εποικισμό Κοζάνης². Σε επερώτησή του ο βουλευτής Ν. Κουμπαρούσος καταγγέλλει ότι ο εν λόγω υπάλληλος βαρύνεται με πληθώρα κατηγοριών:

— Είναι αντιαγροτικότετος και αντιπροσφυγικότετος.

— Κατάντησε όργανο των διαφόρων υπαλληλίσκων που σκέφτονται μόνο το συμφέρον τους.

— Απουσιάζει 20 τουλάχιστον μέρες το μήνα. Έτσι, οι γεωργοί περιμένουν κάθε μέρα μπροστά σε κλειστά γραφεία, η επιτροπή απαλλοτριώσεως δεν μπορεί να συνεδριάσει και τα κτήματα κινδυνεύουν να επανέλθουν στην κυριότητα της Εθνικής Τράπεζας. Έπειτα, τα $\frac{2}{3}$ των χωραφιών της περιοχής παραμένουν χέρσα, ενώ ο κλήρος είναι ανεπαρκής και οι πρόσφυγες δεν έχουν βόδια να οργώσουν.

— Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση οι πρόσφυγες Κοζάνης απειλούν ότι θα μετοικήσουν αλλού.

Γενικεύοντας την επερώτησή του ο ίδιος βουλευτής αναφέρει ότι στις Νέες Χώρες η ΕΑΠ υποκατέστησε το Κράτος. Οι υπάλληλοί της, εκτός του ότι παίρνουν παχυλούς μισθούς, δε δίνουν καθόλου λόγο για τις πράξεις τους, διαδίδοντας ότι είναι υπάλληλοι της Κ.Τ.Ε. και όχι της Ελλάδας. Άρα, δεν είναι υποχρεωμένοι να λογοδοτήσουν στις ελληνικές αρχές³. Καταλήγοντας προβαίνει στις παρακάτω προτάσεις: 1) Να επέμβει η Κυβέρνηση και προσωπικά ο πρωθυπουργός Βενιζέλος, γιατί οι γεωργικοί πληθυσμοί πιστεύουν στο κόμμα των Φιλελευθέρων. 2) Να γί-

1. Ας σημειωθεί ότι με το προσφυγικό ασχολούνται, εκτός από την ΕΑΠ, και 4 άλλοι αυτότελεις οργανισμοί: Η Διεθνής Επιτροπή Ανταλλαγής, το υπουργείο Γεωργίας, το υπουργείο Πρόνοιας και το Ταμείο Περιθάλψεως. Βλ. σχετικά Α.Ε.Κ. 7, 242.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμβρ., 83-87. Για την εγκατάσταση προσφύγων στο νομό Κοζάνης βλ. Π. Τ σ α κ ρ ί δ η, Η εν Ελλάδι εγκατάστασις των εκ Πόντου Ελλήνων, «Αρχεὶον Πόντου» 32 (1972-73) 337-349. Ειδικά για τον προϊστάμενο Ι. Τάνη, βλ. έγγραφη διαμαρτυρία των προσφυγ. σωματείων και κοινοτήτων Κοζάνης στην εφημ. «Χώ της Μακεδονίας», της 8 Ιουλ. 1928.

3. Συγκεκριμένο παράδειγμα, η ανάρμοστη συμπεριφορά του υπαλλ. Πέντζου. Βλ. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 85. Για τη νομοθεσία που ρυθμίζει τη λειτουργία και τις αρμοδιότητες της ΕΑΠ, βλ. Ε.Α.Π., Συλλογή νόμων, διαταγμάτων κ.λπ. αφορώντων την Ε.Α.Π., Αθήναι 1926, και Α. Μ ό ζ ε ρ, Σύντομος ιστορία του Εποικισμού, «Ημερολόγιον Θεσσαλονίκης», Μερ. Τσιώμου, 1926, 227-232.

νει γρήγορα ο έλεγχος της διαχείρισης της ΕΑΠ και του υπόλοιπου προ-σφυγικού δανείου¹. 3) Να μεταβεί επιτόπου ο υπουργός Γεωργίας. 4) Τώρα που υπάρχει ισχυρή Κυβέρνηση, να τροποποιηθεί η μεταξύ ΕΑΠ και Κράτους συμφωνία.

Με το βουλευτή Κοζάνης Κουμπαρούσο συστοιχίζονται και οι βουλευτές Ν. Ξηρός, Κ. Βουδούρης², Ν. Αβραάμ³, και Ό. Πανταζίδης⁴. Ο τελευταίος καταγγέλλει ανάλογη αυθαιρεσία του προϊστάμενου στον Εποικισμό Ορεστιάδας.

Με τις διαστάσεις που πήρε το θέμα, στη συζήτηση παρεμβαίνουν και ο υπουργός Γεωργίας Ι. Κανναβός⁵ και ο πρωθυπουργός Ελ. Βενιζέλος⁶. Ειδικά ο δεύτερος αρνείται το χαρακτηριστισμό της ΕΑΠ ως κράτους εν κράτει. Αντίθετα, τονίζει τις υπηρεσίες που πρόσφερε στο έθνος με τους προέδρους Μοργκεντάουν, Χάουλα, Ένδυ. Εξάλλου, αποτέλεσε και διεθνή εγγύηση για τα δύο προφυγικά δάνεια. Όσο για τις ανωμαλίες που δημιουργήθηκαν, είναι βέβαιο ότι οφείλονται μόνο σε ελάχιστους Έλληνες υπαλλήλους, οι οποίοι και θα ελεγχθούν.

Παρόμοια υπομνήματα για αυθαίρετες ενέργειες των εποικιστικών γραφείων υποβάλλουν στη Βουλή και οι πρόσφυγες Κιλινδέρ με το βουλευτή Δ. Ευθυμιάδη⁷, η επιτροπή προσφύγων Σερρών με το βουλευτή Σ. Ανθρακόπουλο⁸, η επιτροπή προσφύγων Γουμένισσας⁹ και ο πρόεδρος της κοινότητας Σάκκου Ορεστιάδας¹⁰.

β) Επίμονη απαίτηση των χρεών

Σε μια δεύτερη κατηγορία έρχονται οι διαμαρτυρίες για την επίμονη είσπραξη χρεών και οφειλών.

Έτσι, ο Γεωργικός Συνεταιρισμός Σουφλαρίων Λάρισας, με τους βουλευτές Σ. Αναστασιάδη και Σ. Ταλιαδούρο, διαμαρτύρεται έντονα, γιατί πρόσφυγες γεωργοί συλλαμβάνονται αυτή την εποχή του χειμώνα

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 85.

2. Ό.π., 85.

3. Ό.π., 86.

4. Ό.π., 86. Επίσης, στην εφημ. της Κοζάνης «Ηχώ της Μακεδονίας», της 15 Δεκ. 1929, δημοσιεύονται παράπονα για αυθαίρετες ενέργειες του υπάλληλου Θεοδωρόπουλου.

5. Ό.π., 85-86.

6. Ό.π., 85-86.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΒ', 8 Νοεμ., 80.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΑΖ', 13 Δεκ., 467.

9. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕΤ', 14 Νοεμ., 110.

10. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΒ', 8 Νοεμ., 80.

και της σποράς, επειδή δεν πληρώνουν το φόρο του ταμείου Εποικισμού. Προτείνεται, μάλιστα, και η κατάργηση αυτού του ταμείου, που συστάθηκε επί δικτατορίας (Πάγκαλου)¹.

Ανάλογες αναφορές διαμαρτυρίας προωθούνται και από τους πρόσφυγες Καστανιών Έβρου με το βουλευτή Φ. Μανουηλίδη², τους πρόσφυγες αγρότες Λαγκαδά³ και τους πρόσφυγες μυλωθρούς Καστοριάς⁴.

γ) *Επικείμενη μετακίνηση*

Άλλοι, πάλι, διαμαρτύρονται, γιατί ο Εποικισμός μελετά τη μετακίνησή τους από την περιοχή, όπου εγκαταστάθηκαν με τόσες θυσίες. Χαρακτηριστική είναι η περίπτωση των προσφύγων Κουλουκουρίου Κατερίνης. Είκοσι τέσσερις (24) οικογένειες εγκαταστάθηκαν εκεί πριν ένα χρόνο (1927) από την περιφέρεια Δράμας. Η εγκατάσταση στοίχισε κάπου 250.000 δρχ. για τα χωράφια και τα σπίτια τους. Τελευταία, όμως, ο Εποικισμός διέταξε την απομάκρυνσή τους. Το σχετικό υπόμνημα προωθείται από τους βουλευτές Μ. Σαμαρά και Ι. Μιχαήλ. Απαντώντας ο υπουργός Γεωργίας διαβεβαιώνει, πρώτα-πρώτα, ότι θα φροντίσει να μην πραγματοποιηθεί αυτή η απόφαση· επισημαίνει, όμως, ότι στην περιφέρεια Κατερίνης παρατηρείται κάποια αδικαιολόγητη συρροή από διάφορα μέρη. Αν συνεχιστεί αυτή η κατάσταση, θα δημιουργηθούν α-ξεπέραστα προβλήματα⁵.

Σχετικό είναι και το παράπονο των Συνδέσμων Ποντίων και Οπλαρχηγών Νέας Μπάφρας⁶ Σερρών.

δ) *Αφαίρεση χωραφιών*

Μια τέταρτη αιτία διαμαρτυρίας: Ο Εποικισμός αφαιρεί χωράφια και κλήρους από γεωργούς και τα παραδίνει σε κτηνοτρόφους. Αυτό, ακριβώς, συμβαίνει σε πρόσφυγες του δήμου Φαρκαδώνας Τρικάλων, οι οποίοι και το καταγγέλλουν με το βουλευτή τους Θ. Φίλιο⁷.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΑ', 5 Δεκ., 382.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 103.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΓ', 23 Νοεμ., 227.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΕ', 11 Δεκ., 432.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΒ', 8 Νοεμ., 79.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΒ', 22 Νοεμ., 220. Για τον ίδιο λόγο παραπονούνται και οι πρόσφυγες περιοχής Αμυνταίου, βλ. εφημ. «Ηχώ της Μακεδονίας» Κοζάνης, της 23 Σεπτ. 1928.

Διαμαρτυρίες κατά της Εθνικής Τράπεζας

α) Για επίμονη απαίτηση χρεών και δανείων. Τα σχετικά υπομνήματα διαμαρτυρίας ζητούν κάποια αναστολή ή παράταση προθεσμίας, αφού σε αρκετές περιπτώσεις ζητούνται επίμονα τα χρέη, χωρίς να έχει προηγηθεί καταβολή αποζημιώσεων.

Μ' αυτό, ακριβώς, το πνεύμα προωθούνται τα υπομνήματα: —του Κεντρικού Συνδέσμου προσφύγων Σερβίων με το βουλευτή Κ. Κοντοδίνα¹ —της Παμπροσφυγικής Ένωσης Σερρών², —των ανταλλάξιμων Έδεσσας³ —των επαγγελματικών τάξεων Ορεστιάδας με το βουλευτή Κ. Κουρτίδη⁴ —διακοσίων προσφύγων παντοπωλών⁵ —των προσφύγων από τη Βουλγαρία, με τους βουλευτές Α. Μπακάλμπαση και Ν. Ζαρίφη. Για τους τελευταίους, μάλιστα, σημειώνεται ότι ξαφνικά από την 1 Σεπτεμβρίου 1928 η Τράπεζα ανέβασε τους τόκους των δανείων από 8 σε 12 %, παρά τις διατάξεις της συνθήκης του Νείγυ, ενώ παράλληλα η ΕΑΠ προεισπράττει τα χρέη έναντι των αποζημιώσεων⁶.

β) Για τη σύμβαση Κράτους και Εθνικής Τράπεζας. Επειδή η σύμβαση αυτή κατόντησε ασύμφορη, άλλωστε έγινε επί δικτατορίας, οι σχετικές αναφορές, όπως του προέδρου ενοικιαστών κτημάτων ανταλλάξιμων Καβάλας⁷, ζητούν την τροποποίησή της.

γ) Για τη μετατροπή των γεωργικών και επαγγελματικών δανείων σε εμπορικά (με μεγάλο τόκο). Σχετικά τα υπομνήματα των προσφύγων Ορεστιάδας με τους βουλευτές Κ. Κουρτίδη και Φ. Μανουηλίδη⁸.

δ) Για τη μη πληρωμή σε ανταλλάξιμους του συμπληρωματικού μητρώου. Για το θέμα αυτό διαμαρτύρεται η Επιτροπή αλύτρωτων και προσφύγων με το βουλευτή Μ. Τσιγδέ-μογλου⁹.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΑΣΤ', 12 Δεκ., 455.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 110.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 14.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΗ', 14 Δεκ., 486.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΖ', 13 Δεκ., 467.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 111. 'Υστερα από ένα περίπου μήνα (11 Δεκ.) ψηφίζεται νόμος που ρυθμίζει τις αποζημιώσεις της ελληνοβουλγαρικής μετανάστευσης· βλ. συνεδρ. ΑΕ', 11 Δεκ., 435-436.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 22, συνεδρ. ΚΗ', 30 Νοεμ., 344.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 22, συνεδρ. ΣΤ', 31 Οκτ., 33.

9. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΒ', 22 Νοεμ., 212-219, συνεδρ. ΚΓ', 23 Νοεμ., 229-230.

Διαμαρτυρίες εναντίον της κυβέρνησης

α) Για τη μη ίδρυση Αγροτικής Τράπεζας. Από καιρό είχε ωριμάσει η ιδέα της ίδρυσης και λειτουργίας μιας Τράπεζας για την αποκλειστική χρήση των γεωργών. Η ανάγκη γίνεται επιτακτικότερη μετά την εισροή των προσφύγων. Η Εθνική¹ πρόσφερε βέβαια πολλά· όμως, ήταν αδύνατο πια να αντέξει στην πληθώρα των νέων προβλημάτων και να προλάβει τα οξυτάτα προσφυγικά θέματα που ζητούσαν άμεση λύση.

Μπροστά σ' αυτή την κατάσταση, γηγενείς και πρόσφυγες αποδύθηκαν σε συντονισμένους αγώνες που καρποφορούν² μόλις τον Ιούλιο του 1929, όπως αρχικά σημειώσαμε. Πρώτος διοικητής της Αγροτικής Τράπεζας διορίζεται ο Στέφανος Δέλτα, σύζυγος της Πηνελόπης Δέλτα.

Επειδή το θέμα αφορά όλο τον αγροτικό κόσμο, όχι μόνο τους πρόσφυγες, γι' αυτό τα σχετικά υπομνήματα προέρχονται κυρίως από Γεωργικούς Συνεταιρισμούς των διαφόρων περιοχών της χώρας: Κιλκίς και Νιγρίτας³, Σερρών⁴, Βυσινικού Σερρών⁵, Πετεινού Ξάνθης, Λαγκαδά, Δράμας⁶, Οσμανλή Καβάλας⁷. Η υπόθεση απασχολεί και το Γ' Πανελλήνιο Συνέδριο Γεωργικών Επιμελητηρίων Θεσσαλονίκης, Σερρών και Φλώρινας, σχετική απόφαση του οποίου φτάνει και στη Βουλή⁸.

β) Για τη μείωση του τόκου Ομολογιών των ανταλλάξιμων εκδόθηκαν από την κυβέρνηση Κονδύλη (το 1926) με τόκο 8% και είχαν ως αντίκρυσμα την αξία των εγκαταλειφθέντων μουσουλμανικών κτημάτων⁹. Ήταν ένα είδος εσωτερικού δανείου, πέρα από τα δύο προσφυγικά δάνεια που είχαν συναφθεί με Τράπεζες του Εξωτερικού υπό την εγγύηση της Κ.Τ.Ε.¹⁰. Στην προκειμένη περίπτωση το

1. Για την όλη προσφορά της Εθν. Τράπεζας στην προσφυγική αποκατάσταση, βλ. Μαργαρίτας Δρίτσα, Εθνική Τράπεζα και πρόσφυγες, «Ιστορικά», τεύχ. 4, Αθήνα, εκδ. οίκος «Μελίσσα», Δεκ. 1985, 313-326, και Εμμ. Τσουδερό, ό.π., και Α. Πρωτονοτάριου, ό.π., 136-148.

2. Σύν. Έκτ. 1929, συνεδρ. Η', 13 Ιουλ., 191, συνεδρ. Θ' 15 Ιουλ., 396-403.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Θ', 5 Νοεμ., 49.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 21.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΣΤ', 31 Οκτ., 32.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΓ', 8 Δεκ., 407.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Δ', 29 Οκτ., 22.

9. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 187.

10. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 85-86. Βλ. και Γ. Κοτίτσα, Τα ομολογια-

Κράτος συνήψε με την Εθνική Τράπεζα δάνειο 10.000.000.000 δρχ.¹.

Αρχές Νοέμβρη του 1928 η κυβέρνηση Βενιζέλου αποφάσισε να μειώσει τον τόκο από 8% σε 6% και να αγοράσει μια μεγάλη ποσότητα Ομολογιών². Η μείωση ήταν και αναγκαστική και σκόπιμη, όπως δήλωσε ο Πρωθυπουργός. Αναγκαστική, γιατί άρχισε να πέφτει η αξία των μουςουλμανικών ακινήτων, άρα και των Ομολογιών³. Σκόπιμη, γιατί με το μέτρο αυτό επιτεύχθηκε μια οικονομία 40.000.000 δρχ. και, το σπουδαιότερο, σταθεροποιήθηκε το χρήμα. Οι Ομολογίες δεν ήταν πια σε χάρτινη, αλλά σε χρυσή δραχμή⁴.

Ωστόσο, η κυβερνητική αυτή ενέργεια προκάλεσε κάποια σύγχυση στον προσφυγικό κόσμο και σάλο στο Χρηματιστήριο Αθηνών. Την κατάσταση εκμεταλλεύεται ο αντιπολιτευόμενος τύπος (Εστία) και η Αντιπολίτευση. Τέλος, ο κοινοβουλευτικός εκπρόσωπος του Λαϊκού Κόμματος (αξιοματική αντιπολίτευση) βουλευτής Ι. Ράλλης υποβάλλει στη Βουλή σχετική επερώτηση που συζητείται σε δύο απανωτές συνεδριάσεις, ΙΗ' και ΙΘ' (16 και 19 Νοέμβρ. 1928). Αξίζει να μνημονεύσουμε μόνο τα ονόματα των πολιτικών που πήραν μέρος σ' αυτή τη συζήτηση, για να φανεί πόση έκταση πήρε το θέμα, αλλά και τι αντίκτυπο μπορούσε να έχει στον προσφυγικό κόσμο της χώρας: Βενιζέλος, Π. Τσαλδάρης, Γ. Μαρής (υπ. Οικονομικών), Βουρλούμης (υπ. Εθν. Οικονομίας), Ζαβιτζιάνος (υπ. Εσωτερικών), Παπαναστασίου (αρχηγός Δημοκρατικής Ένωσης), Καφαντάρης (αρχηγός Προοδευτικών Φιλελευθέρων), Κονδύλης, Μιχαλακόπουλος (πρώην πρωθυπουργός), Μπακόπουλος, Αιλιανός, Τζερεμίας, Δεληγιάννης, Χούρσογλου, Τσιγδέμογλου, Παπαδάτος, Μαντάς⁵.

Προάγγελος, αλλά και προέκταση της θυελλώδους αυτής συζήτησης, είναι τα τόσα υπομνήματα διαμαρτυρίας που κατακλύζουν τη Βουλή και απαιτούν να μην πραγματοποιηθεί η μείωση του τόκου που αποφάσισε η Κυβέρνηση. Κρίνουμε σκόπιμο να σημειώσουμε τους φορείς αυτών των διαμαρτυριών, για να γίνει αισθητό το γεωγραφικό άπλωμα της ευαισθητοποίησης των προσφύγων πάνω στο θέμα: —Ο Σύνδεσμος προσφύγων —πρόεδρος προσφύγων Ραφίνας —Προσφυγικός Θρακικός σύλλογος

κά δάνεια για τους πρόσφυγες, «Οικονομικός Ταχυδρόμος», αρ. φ. 992, 26 Απρ. 1973, 49-50.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΗ', 16 Νοεμ., 180.

2. Ό.π., 167. Αγόρασε 148.000 ομολογίες.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 193.

4. Ό.π., 195-196.

5. Για την επερώτηση και τη σχετική συζήτηση, βλ. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΗ', 16 Νοεμ., 167-180, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 183-201.

Αλεξανδρούπολης —Προσφυγική Ένωση Καβάλας —πρόεδρος Παμ-
προσφυγικής Ένωσης Κυκλάδων¹ —Πρόσφυγες Κυκλάδων² —Ο Παμ-
προσφυγικός σύλλογος Βέροιας³ —Πρόσφυγες Κοκκινιάς και Σιδηρο-
κάστρου⁴ —Παμπροσφυγική Ένωση Σερρών⁵ —Προσφυγικοί συνιοικι-
σμοί Πειραιά⁶ —Επιτροπή προσφύγων Χαλκίδας, Βόλου και Αγρινίου⁷
—Οι πρόσφυγες Καλλιθέας, Περιστερίου, Σάμου, Χανίων⁸ —Η Εφημε-
ρίδα «Παμπροσφυγική Ηχώ» Πατρών⁹.

Γ. ΚΟΙΝΩΝΙΚΕΣ ΚΑΙ ΕΥΡΥΤΕΡΕΣ ΔΙΕΚΔΙΚΗΣΕΙΣ ΤΩΝ ΠΡΟΣΦΥΓΩΝ

Μέσα στο λαβύρινθο των προβλημάτων που είχε άμεση σχέση με
την ίδια τους την επιβίωση, είναι αξιοπρόσεχτο το ότι μπόρεσαν οι πρό-
σφυγες να βρουν χρόνο και να οπλιστούν με κέφι και αγωνιστική διάθε-
ση για ευρύτερες κοινωνικές και πολιτικές διεκδικήσεις. Ήταν η οριακή
στιγμή της ιστορίας μας που έφερε σε γόνιμη επαφή τον αλύτρωτο Ελλη-
νισμό με το λυτρωμένο Ελλαδισμό.

Ανοικτές ακόμη οι πληγές από τη μόρα του ξεριζωμού και τη μαύ-
ρη μοίρα της προσφυγιάς, κι ωστόσο είχαν το κουράγιο και την έμπνευ-
ση να οργανώνονται σε σωματεία¹⁰ (Επιτροπή Ποντιακών Μελετών, Μι-
κρασιατικό Κέντρο, Σύλλογος Προσφύγων Φοιτητών κ.ά.) και να αγωνί-
ζονται για την κοινωνική τους προκοπή, την πνευματική τους πρόοδο
και την πολιτική τους καταξίωση. Να εκδίδουν ακόμη και δικές τους
εφημερίδες, όπως την «Προσφυγική Ηχώ» Πάτρας¹¹, την «Αγροτική»
Κοζάνης, αλλά και περιοδικά ποιότητας. Ας μην ξεχνάμε ότι, ακριβώς,
το 1928 κυκλοφορεί ο α΄ τόμος του «Αρχείου του Πόντου», του κορυ-
φαίου επιστημονικού περιοδικού των Ποντίων, 12 δηλ. χρόνια πριν από
τα «Μακεδονικά» της Εταιρείας Μακεδονικών Σπουδών.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΔ', 12 Νοεμ., 91.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΕ', 13 Νοεμ., 100.

3. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΣΤ', 14 Νοεμ., 110.

4. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΘ', 19 Νοεμ., 181.

5. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΑ', 21 Νοεμ., 208.

6. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Ι', 6 Νοεμ., 58.

7. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΒ', 8 Νοεμ., 79.

8. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΙΓ', 9 Νοεμ., 82.

9. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 333.

10. Με κορυφαία την Επιτροπή Ποντιακών Μελετών και το Μικρασιατικό Κέντρο.
Βλ. σχετικά Δ. Γουσίδη, Δ. Καϊση, Τ. Αδαμίδη, Προσφυγικά σωματεία, «Οι-
κονομικός Ταχυδρόμος», αρ. φ. 992, 26 Απριλ. 1973, 98-99.

11. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΚΖ', 29 Νοεμ., 333. Στην Αθήνα εκδιδόταν η «Παμπρο-
σφυγική», στην Κοζάνη η «Αγροτική» κ.λ.

‘Άλλοτε, πάλι, οι διεκδικήσεις τους προβάλλουν μέσα από οργανωμένα συνέδρια. Το Α΄ Πανελλήνιο αγροτικό συνέδριο προσφύγων που πραγματοποιείται στο Κιλκίς, στις 5 Νοέμβρ. 1928, υποβάλλει στη Βουλή τις αποφάσεις του, που εκφράζουν τους πόθους και τις λαχτάρες του προσφυγικού κόσμου ανά την Ελλάδα¹. Πρόκειται για Πανελλήνιο συλλογικό-συνδικαλιστικό βήμα. Το ίδιο γίνεται και με το Γ΄ Πανελλήνιο συνέδριο Γεωργικών Επιμελητηρίων Θεσσαλονίκης, Σερρών και Φλώρινας², (29 Οκτ.). Μέσα σε λιγότερα από πέντε χρόνια έγιναν κιόλας τρία Πανελλήνια συνέδρια.

Έπειτα, το γεγονός ότι ο προσφυγικός κόσμος της Ροδόπης διαμαρτύρεται για τον περιορισμό των γερουσιαστικών εδρών στο νομό³, δείχνει τον προχωρημένο βαθμό πολιτικής κοινωνικοποίησής του στον ελλαδικό χώρο λίγο μετά την Ανταλλαγή. Αρκεί να ‘χουμε υπόψη ότι η Γερουσία είχε και νομοθετικές και επαγγελματικές αρμοδιότητες⁴.

Τη λαχτάρα, τώρα, των προσφύγων για τη μόρφωση⁵ των παιδιών τους εκφράζει μια σειρά υπομνημάτων για ίδρυση σχολείων στην περιοχή τους: —Της προσφυγικής Ένωσης Καλαμών, γιατί στον κατάλογο εγκριθέντων διδακτηρίων δεν περιλαμβάνεται κανένα σχολείο για τους εκεί προσφυγικούς συνοικισμούς⁶. —Των προσφύγων Καβάλας, που ζητούν να χρησιμοποιείται ως σχολείο το πρώην τουρκικό Γυμνάσιο⁷.

Βέβαια, οι διεκδικήσεις είναι πολλές και ούτε χρειάζεται να αναφερθούν όλες. Θα σταθούμε μόνο σε δύο περιπτώσεις με έντονο το στοιχείο της κοινωνικής δικαιοσύνης. Έτσι:

Οι πρόεδροι των κοινοτήτων Μεσοποταμίας, Καλοχωρίου και υπόλοιπης περιφέρειας Καστοριάς παρακαλούν να ιδρυθεί Ειρηνοδικείο στη Μεσοποταμία⁸, πράγμα που γίνεται λίγο αργότερα.

1. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. Θ΄, 5 Νοεμ., 49. Εξάλλου, οργανώθηκαν πάμπολλα αγροτικά συνέδρια τοπικού χαρακτήρα. Βλ. εφημερ. «Ηχώ της Μακεδονίας» Κοζάνης, φ. 27.3.1927, 11.3.1928, 3.6.1928.

2. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. Δ΄, 29 Οκτ., 22.

3. Η Γερουσία προβλεπόταν από το Σύνταγμα του 1927. Για την ίδρυση, το ρόλο και τη σύνθεσή της, βλ. Γ. Δ α φ ν ή, ό.π., τόμ. Β΄, 8-15.

4. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. Γ΄, 6 Νοεμ., 58.

5. Στην απογραφή του 1928 το ποσοστό των αναλφάβητων γυναικών ανέρχεται: για τις πρόσφυγες σε 49,2%, ενώ για τις γηγενείς σε 58,7%. Βλ. Κ ω ν σ τ. Γ σ ο υ - κ α λ ά, Εξάρτηση και αναπαραγωγή. Ο κοινωνικός ρόλος των εκπαιδευτικών μηχανισμών στην Ελλάδα (1830-1922). Αθήνα, Θεμέλιο, 1979, 470.

6. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. ΛΕ΄, 11 Δεκ., 431.

7. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. ΚΓ΄, 23 Νοεμ., 227.

8. Π.Β΄.Π. 1928, συνεδρ. ΛΒ΄, 7 Δεκ., 397.

Από την άλλη, η Ένωση Ποντίων Κοζάνης και ο Κεντρικός Σύλλογος Καυκασίων ζητούν να ανασταλεί η απέλαση των Ρώσων εργατών και μηχανικών που πρόσφεραν πολλές υπηρεσίες στους πρόσφυγες¹. Εννοείται ότι προηγήθηκε κυβερνητική απόφαση για την απέλασή τους.

Πώς καρποφορούν οι διεκδικήσεις

Θα σημειώσουμε ορισμένους μόνο από τους νόμους που ψήφισε η κυβέρνηση Βενιζέλου, πριν ακόμη κλείσει χρόνος από τότε που ανέλαβε. Θα φανεί έτσι ότι οι συλλογικοί αγώνες των προσφύγων αρχίζουν πια να υπολογίζονται και να δίνουν καρπούς.

1) Ατελής εγγραφή απόρων προσφύγων φοιτητών στα Πανεπιστήμια².

2) Ρύθμιση κληρονομικών δικαιωμάτων των Ανταλλάξιμων³.

3) Κατοχύρωση των περιουσιών που άφησαν στην Ελλάδα οι ανταλλάξιμοι μουσουλμάνοι⁴. Όπως ξέρουμε, ήταν η βάση της αγροτικής αποκατάστασης των προσφύγων.

4) Εισαγωγή των Ομολογιών των Ανταλλάξιμων στο χρηματιστήριο του Λονδίνου. Έτσι, κατοχυρώνονται και επιβάλλονται ως χρηματικό αντίκρυσμα στη διεθνή αγορά⁵.

5) Οργάνωση και λειτουργία του Κεντρικού Νοσοκομείου προσφύγων Θεσσαλονίκης⁶.

6) Τροποποίηση του νόμου που αφορούσε στο Ταμείο ανταλλάξιμων κοινοτικών περιουσιών⁷.

7) Κυριότητα των προσφυγικών οικημάτων και οικοπέδων του δημοσίου⁸.

8) Κύρωση της μεταξύ Ελλάδας και Βουλγαρίας συμφωνίας για τις αποζημιώσεις της ελληνοβουλγαρικής μετανάστευσης⁹.

9) Σύσταση και λειτουργία της Αγροτικής Τράπεζας¹⁰.

1. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. Γ', 23 Οκτ., 15, συνεδρ. Δ' 29 Οκτ., 22.

2. Π.Β'.Π. 1928, συνεδρ. ΛΑ', 5 Δεκ., 385-386.

3. Σύν. Έκτ. 1929, συνεδρ. Δ', 9 Ιουλ., 56.

4. Ό.π., συνεδρ. Δ', 9 Ιουλ., 63-65.

5. Ό.π., συνεδρ. Ε', 10 Ιουλ., 82-84.

6. Ό.π., συνεδρ. ΣΤ', 11 Ιουλ., 129-130.

7. Ό.π., συνεδρ. Ζ', 12 Ιουλ., 163-164.

8. Ό.π., συνεδρ. Ε', 10 Ιουλ., 112.

9. Π.Β'.Π 1928, συνεδρ. ΔΕ', 11 Δεκ., 435-436.

10. Σύν. Έκτ. 1929, συνεδρ. Θ', 15 Ιουλ., 396-403. Για την όλη προσφυγική νομοθεσία βλ. Ι. Αγγελή, ό.π., 34-35.

10) Αναγνώριση των παραμεθόριων συνοικισμών με τα συναφή πλεονεκτήματα (Νοταρά, ό.π., 19-20).

11) Σύσταση οικοδομικών συνεταιρισμών αστών προσφύγων (Αγγελή, ό.π., 35).

12) Δωρεάν παραχώρηση οικοπέδων για κοινωφελείς σκοπούς (Αγγελή, ό.π., 35).

13) Μείωση προσφυγικών χρεών (Αγγελή, ό.π., 35).

14) Ρύθμιση θεμάτων κτηνοτροφίας.

15) Απαλλαγή από την έγγεια φορολογία κ.ά.

Επιλογικά

Συνολικά, υποβλήθηκαν στη Βουλή 140 υπομνήματα από 88 περιοχές και 108 προσφυγικούς συλλόγους της χώρας. Πήραν μέρος στη συζήτησή τους 56 πολιτικοί (βουλευτές, υπουργοί και ο πρωθυπουργός). Κι όλα αυτά σε διάστημα μόνο μιας 3μηνίας (Οκτ.-Δεκ. 1928).

Η κυβέρνηση του Βενιζέλου, που προήλθε από τις εκλογές του 1928 (16 Αυγ.), κληρονόμησε τεράστια και οξύτατα προσφυγικά προβλήματα από τις κυβερνήσεις της περιόδου 1924-1928. Είχε, λοιπόν, να αντιμετωπίσει ένα γιγάντιο έργο, πέρα από τα άλλα εξωτερικά και εσωτερικά θέματα που την απασχολούσαν. Σταθήκαμε στην πρώτη μόνο περίοδο της βενιζελικής 4ετίας (1928-1932) και διαπιστώσαμε τη θέρμη, με την οποία εμπιστευόνταν οι πρόσφυγες τον εαυτό τους στην Κυβέρνησή τους. Πράγματι, κάτω από το πικρό παράπονο ακουμπάει κανείς σε μια θερμή εμπιστοσύνη.

Παράλληλα, μέσα από τις ανοιχτές πληγές είδαμε να φουντώνουν και να καρποφορούν οι αγώνες τους για κοινωνική ένταξη στη νέα πατρίδα¹.

Από την άλλη, φάνηκε η ευαισθησία, αλλά και η αγωνία της Κυβέρνησης να αγγίξει αυτά τα θέματα και να προωθήσει αυτούς τους αγώνες. Βέβαια, άλυτα προσφυγικά προβλήματα υπάρχουν ακόμη και σήμερα. Το στεγαστικό των μεγαλοπόλεων και το πρόβλημα της ανταλλάξιμης περιουσίας, για να σταθούμε μόνο σ' αυτά, δε βρήκαν ακόμη τη λύση

1. Ειδικά για την ένταξη του ποντιακού Ελληνισμού βλ. Γιά ν ν η Τα ρ ν ν ί - δ η, Ο Ποντιακός Ελληνισμός. Ιδιαιτερότητες και ένταξή του στην ελλαδική κοινωνία, «Ποντιακό Βήμα» Ευξ. Λέσχης Κοζάνης, τεύχ. 6, 29-37. Γενικά, για την ένταξη και προσφορά των προσφύγων στον ελλαδικό χώρο μετά το 1922, βλ. Γ. Α μ ψ ί δ η, Οι πρόσφυγες του 1922, Αθήνα, εκδ. Ελληνική Φωνή, 1982. Βλ. και το Αφιέρωμα του «Οικονομικού Ταχυδρόμου» για τα 50 χρόνια του ξεριζωμού, αρ. φύλλ. 992, 26 Απρίλ. 1973, όπου δημοσιεύονται εξαιρετικά ενδιαφέρουσες εργασίες.

τους¹. Είναι ωστόσο βέβαιο ότι στη βενιζελική αυτή 4ετία (1928-1932) το προσφυγικό μπήκε σε κάποιο σωστό δρόμο και άρχισε να βρίσκει ορισμένες πρακτικές και πραγματοποιήσιμες λύσεις. Φυσικά, όχι εκείνες που ονειρεύονταν οι πρόσφυγες και που ματαιώθηκαν οριστικά με το ελληνοτουρκικό Σύμφωνο φιλίας του 1930². Ούτε και εκείνες που ορίζονταν από τη συνθήκη της Λωζάνης³. Αυτό είναι ένα άλλο μεγάλο πρόβλημα που θέλει τη διερεύνησή του⁴.

Όμως, το ουσιαστικότερο που εγκαινιάζεται με τη βενιζελική 4ετία βρίσκεται κάπου αλλού: Οι πρόσφυγες, κατά την επίσημη πολιτική του Κράτους, αποτελούν πια τεράστιο εθνικό κεφάλαιο. Την κραυγαλέα αυτή αλήθεια, που, ήδη από το Γενάρη του 1924, προφητικά επισήμανε ο Βενιζέλος, λίγο αργότερα με σιγουριά πια και με ξεχωριστή περηφάνεια θα την επαναλάβει και σ' αυτόν ακόμη τον Κεμάλ Ατατούρκ κατά την ιστορική συνάντησή της 'Αγκυρας. «Μπορεί και ζήτημα πολέμου να προκύψει, αν ζητήσετε να ξαναπάρτε τους Έλληνες της Τουρκίας», είπε τότε στον Τούρκο πολιτικό ηγέτη. «Αυτοί μας στοίχισαν θυσίες τεράστιες· σήμερα όμως είναι στοιχεία δυνάμεως και προόδου. Κατ' ουδένά λόγο δε θα παραδεχτούμε ποτέ να τους πάρете πίσω»⁵. Και ήταν μόλις στα 1930!

1. Γ. Α μ ψ ι δ η, Η «ανταλλάξιμος περιουσία» και η περιπέτειά της, Αθήνα 1983. Αρκετά να σκεφτούμε ότι οι Έλληνες άφησαν στην Τουρκία ακίνητη περιουσία αξίας 100.000.000.000 δρχ., ενώ οι Τούρκοι στην Ελλάδα περιουσία αξίας 12.500.000.000 δρχ. (ό.π., σελ. 55). Βλ. και Ι. Α υ ρ ε ν τ ί δ η, Πρόσφυγες εξ ανταλλαγής και ανταλλάξιμος περιουσία. Ανάτυπο από το περ. «Ποντιακή Στοά», 1972-74, Αθήναι 1975, 105 κ.ε.

2. Ι φ ι γ. Α ν α σ τ α σ i α δ ο υ, ό.π., 22-26. Βλ. και το υπόμνημα διαμαρτυρίας, που υπέβαλαν οι πρόσφυγες βουλευτές και γερουσιαστές στον Πρωθυπουργό, στην εφημερ. «Ελευθέρον Βήμα», 28.2.1930.

3. Στο άρθρ. 14, όπως επισημάναμε παραπάνω. Ας σημειωθεί εδώ ότι το ελληνικό κράτος έδωσε μόνο το 15% - 25% της περιουσίας που άφησαν οι Έλληνες στην Τουρκία. Το υπόλοιπο 75% παραμένει μέχρι και σήμερα ανεξόφλητο. Βλ. «Οικονομικός Ταχυδρόμος», αρ. φ. 992, 26 Απρ. 1973, 102.

4. Το Σύμφωνο φιλίας του 1930 θέλησε να το εκμεταλλευτεί η αντιπολίτευση, με σκοπό να αποσπάσει τον προσφυγικό κόσμο από τη βενιζελική παράταξη. Στις ενέργειες αυτές οι πρόσφυγες αντέδρασαν με υπομνήματα και διαμαρτυρίες. Βλ. εφημερ. Κοζάνης. «Ηχώ της Μακεδονίας», 4 Οκτώβρ. 1931.

5. Π. Σ. Δ έ λ τ α, Ελευθέριος Κ. Βενιζέλος. Ημερολόγιο-Αναμνήσεις, Μαρτυρίες-Αλληλογραφία. Επιμέλεια Π.Α. Ζάννας, Αθήνα 1978, 171.

Α. ΣΥΓΚΕΝΤΡΩΤΙΚΟΣ ΠΙΝΑΚΑΣ

Περιοχές και φορείς των υπομνημάτων

<i>a/a</i>	<i>Περιοχή</i>	<i>Φορέας</i>	<i>Συνεδρ. της Βουλής</i>	<i>Υπομν.</i>
1)	Αγρίνιο	Επιτροπή προσφύγων	ΙΒ/8/11/28, ΙΓ/9/11/28	2
2)	Αθήνα	Παγκληρικός προσφ. σύνδ.	ΙΕ/13/11/28	1
	Αθήνα	σύλλογος «Απόλλων»	ΚΑ/21/11/28	1
3)	Αίγιο	πρόσφυγες	ΛΖ/13/12/28	1
4)	Αλεξανδρούπολη	προσφ. θρακικός σύλλ.	ΙΓ/9/11/28, ΙΔ/12/11/28	2
5)				
6)	Αρδέα	κάτοικοι	ΙΘ/19/11/28	1
7)	Αττική	πρόσφυγες	Γ/23/10/28	1
8)	Βέθη	πρόσφυγες	ΚΕ/27/11/28	1
9)	Βέροια	Παμπροσφυγικός Σύλλ.	ΙΣΤ/14/11/28	1
	»	πρόεδρος Εποικισμού	ΣΤ/31/11/28, Θ/5/11/28	2
	»	κτηματίες	Δ/29/10/28	1
	»	πρόσφυγες σε κελιά	Δ/29/10/28	1
10)	Βλάστη (Ν. Κοζάνης)	κτηνοτρόφοι	ΙΓ/9/11/28	1
11)	Βόλος	επιτροπή προσφύγων	ΙΒ/8/11/28	1
12)	Βροντού Σερρών	προσφυγική επιτροπή	ΚΔ/26/11/28	1
13)	Βρυτά (Ν. Πέλλας)	πρόσφυγες	ΚΕ/27/11/28	1
14)	Βυσνικό Σερρών	Γεωργικός Συν/σμός	Δ/29/10/28	1
15)	Γαστούνη (Ν. Ηλείας)	πρόσφυγες	ΚΖ/28/11/28	1
16)	Γευγελή	πρόσφυγες	ΚΗ/30/11/28	1
17)	Γουμένισσα	επιτροπή προσφύγων	ΙΣΤ/14/11/28	1
18)	Δαρδανέλλια	πρόσφυγες	ΛΕ/11/12/28	1
19)	Δοξάτο Δράμας	Κοινότητα	Δ/29/10/28, ΚΓ/23/11/28	2
			ΛΣΤ/12/12/28	1
20)	Δράμα	Γεωργικός Συν/σμός	ΣΤ/31/10/28	1
21)	Έδεσσα	Ανταλλάξιμοι	Γ/23/10/28	1
22)	Θες/νίκη	Γεωργικό Επιμελητήριο	ΚΒ/22/11/28	1
	»	Σωζοπολίτες πρόσφυγες	ΚΗ/30/11/28	1
23)	Καβάλα	Παμπροσφυγική ένωση	ΙΔ/12/11/28, ΙΕ/13/11/28	2
	»	πρόεδρος ενοικιαστών		
	»	κτημάτων ανταλλαξιμών	Δ/29/10/28, ΚΗ/30/11/28	2
	»	επαγγ. οργανώσεις προσφ.	ΚΓ/23/11/28	1
	»	πρόσφυγες	ΛΑ/5/12/28	1
24)	Καλάμες	Παμπροσφυγική Ένωση	ΚΓ/23/11/28, ΛΕ/11/12/28	2
25)	Καλλιθέα	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28	1
26)	Καλοχώρι Καστοριάς	πρόεδρος κοινότητας	ΛΒ/7/12/28	1
27)	Καστανιές Έβρου	πρόσφυγες	ΙΔ/12/11/28, ΙΕ/13/11/28	2
28)	Καστοριά	πρόσφυγες μυλωθροί	Δ/29/10/28	1
29)	Κατερίνη	πρόσφυγες	Δ/29/10/28, Η/2/11/28	2
30)	Κ. Πορόια Σερρών	Παμπροσφυγική ένωση	ΙΣΤ/14/11/28	1
31)	Καυκάσιοι	Κεντρικός σύλλογος	Γ/23/10/28	1

α/α	Περιοχή	Φορέας	Συνεδρ. της Βουλής	Υπομν.
32)	Κερασούντα	πρόεδρος προσφύγων	ΙΕ/13/11/28	1
33)	Κιλινδέρ	πρόσφυγες	Ι/6/11/28, ΙΒ/8/11/28 ΙΣΤ/14/11/28	3
34)	Κιλκίς (Ν. Σερρών)	πρόεδρος προσφ. αγρ.	Θ/5/11/28	1
»		Γεωργικοί Συν/σμοί	Θ/5/11/28	1
»		Καυκάσιοι	ΙΕ/13/11/28	1
35)	Κοζάνη	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28	1
»		Ένωση Ποντίων	Δ/29/10/28	1
36)	Κοκκινιά	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28, ΙΖ/15/11/28 ΙΘ/9/11/28	3
37)	Κομοτηνή	πρόεδρος προσφύγων	ΙΕ/13/11/28	1
38)	Κουλουκούρι Κατερ.	πρόσφυγες	ΛΕ/11/12/28	1
39)	Κυκλάδες	πρόεδρος Παμπροσφ. έν.	ΙΑ/12/11/28	1
40)	Κυνέλη	πρόσφυγες	ΙΖ/15/11/28	1
41)	Λαγκαδάς	Γεωργικός Συν/σμός	ΣΤ/31/10/28	1
»		Παμπροσφ. αγρ. κόσμος	ΚΓ/23/11/28	1
42)	Λαμία	Παμπρ. σύλ. «Νέα Ζωή»	ΚΖ/29/11/28	1
43)	Λειβαδιά	πρόσφυγες	ΙΕ/13/11/28	1
44)	Λήμνος	πρόεδρος προσφύγων	ΙΕ/13/11/28	1
45)	Μεσοποταμία Καστ.)	πρόεδρος κοινότητας	ΛΒ/7/12/28	1
46)	Μικρά Μπεζάκια (Λαγκαδά)	πρόσφυγες-γηγενείς	ΚΒ/22/11/28 ΚΖ/29/11/28	2
47)	Ν. Κιούπλια Σερρών	Σηροτροφικός Συν/σμός	Δ/29/10/28	1
48)	Ν. Μπάφρα (Ν. Σερ.)	Σύνδεσμος Πον. και Οπλ.	ΙΒ/8/11/28	1
49)	Ν. Πέλλα Γιαντισών	πρόσφυγες	Ι/6/11/28	1
50)	Ν. Φάληρο	πρόσφυγες	ΙΘ/12/11/28, Κ/20/11/28	2
51)	Ξάνθη	πρόσφυγες	ΚΑ/21/11/28	1
»		Συνοικισμός Τσιμεντοκτ.	ΙΣΤ/14/11/28)	1
»		Γεωργικός Συν/σμός	ΣΤ/31/10/28	1
52)	Ορεστιάδα	πρόσφυγες	Δ/29/10/28, ΣΤ/31/10/28	2
»		Επαγγελμ. τάξεις	ΛΗ/14/12/28	1
53)	Οσμανλή (Ν. Καβάλας)	Γεωργικός Συν/σμός	ΛΓ/8/12/28	1
54)	Πανδήλιο και Νέα Ζωή (σημ. Χρυσόκαστρο)	πρόσφυγες	ΛΒ/7/12/28	1
55)	Πανελλήνιο Γ' συνέ- δριο Θεσ/νίκης, Σε- ρών, Φλώρινας	Γεωργικών Επιμελητη- ρίων	Δ/29/10/28	1
56)		Πανταπύλες· πρόσφυγες	ΛΖ/13/12/28	1
57)	Πάτρα	Εφημ. «Παμπροσ. Ηχώ»	ΚΖ/29/11/28	1
58)	Πειραιάς	πρόεδρος παμπρ. συνοικ.	Ι/6/11/28, ΙΔ/12/11/28	2
»		Πρόσφυγες Ταμπουρίων	ΙΓ/9/11/28	1
»		πρόσφυγες λεμβούχοι	ΚΑ/21/11/28	1
59)	Περαχώρα Αλιστράτης	πρόσφυγες	Γ/23/10/28	1
60)	Περιστέρι	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28	1
61)	Πετεινός (Ν. Ξάνθης)	Γεωργικός Συν/σμός	ΣΤ/31/10/28	1

α/α	Περιοχή	Φορέας	Συνεδρ. της Βουλής	Υπομν.
62)	Πρόβλα και Πυργούδια πρόσφυγες (Ν. Χαλκιδικής)		ΙΣΤ/14/11/28	1
63)		πρόσφυγες και καλύτρωτοι	ΚΒ/22/11/28, ΚΓ/23/11/28	2
64)		πρόσφυγες εκ Βουλγαρ.	ΙΣΤ/14/11/28	1
65)	Ραφίνα (Ν. Αττικής)	πρόεδρος προσφύγων	ΙΔ/12/11/28	1
66)	Ρέθυμνο	πρόσφυγες	ΛΑ/5/12/28	1
67)	Ροδολαίβος (Ν. Σερρών)	πρόσφυγες	ΚΘ/3/12/28	1
68)	Ροδόπη	πρόσφυγικός κόσμος	Ι/6/11/28	1
69)	Σάκκος (επαρχία Ορε- στιάδος Ν. Έβρου)	πρόεδρος κοινότητας	ΙΒ/8/11/28	1
70)	Σάμος	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28	1
71)	Σαράντα Εκκλησιές	Οικονομικός Συν/σμός	Δ/29/10/28	1
72)	Σέρβια	Κεντρικός συνδ. προσφ.	ΛΣΤ/12/12/28	1
73)	Σέρρες	Παμπρσφυγική Ένωση	ΙΕ/13/11/28, ΙΣΤ/14/11/28, ΙΖ/15/11/28, ΙΘ/19/11/28, ΚΑ/21/11/28, ΚΔ/26/11/28, ΚΕ/27/11/28	7
	»	Επιτροπή προσφύγων	ΛΖ/13/12/28	1
	»	Ένωση ακτηνόμων	ΣΤ/31/10/28	1
	»	Γεωργικοί Συν/σμοί	Γ/23/10/28	1
74)		Σιδηροδρομικοί πρόσφ.	Θ/5/11/28	1
75)	Σιδηρόκαστρο	πρόσφυγες	ΙΕ/13/11/28, ΙΘ/19/11/28	2
76)	Σουφλάρια Λάρισας	Γεωργικός Συν/σμός	ΛΑ/5/12/28	1
77)	Σταυρός (Ν. Χαλκιδικής)	πρόσφυγες	ΛΕ/11/12/28, ΛΖ/13/12/28	2
78)		Σύνδεσμος προσφύγων	ΙΔ/12/11/28	1
79)	Τζουμαγιά Σερρών	πρόσφυγες	Ι/6/11/28	1
80)		Πρόσφυγ. υπάλλ. Τουρκ.	Γ/23/10/28, ΣΤ/31/10/28, ΛΔ/10/12/28, ΛΣΤ/12/12/28	4
81)	Φαρκαδώνα (Ν. Τρικάλ.)	Κάτοικοι του δήμου	ΚΒ/22/11/28	1
82)	Φάρσαλα	Γεωργικός Συν/σμός	ΙΣΤ/14/11/28	1
83)	Φλώρινα	Πρόσφυγες γεωργοί	ΛΒ/7/12/28	1
	»	Γεωργικοί Συν/σμοί	ΙΣΤ/12/12/28	1
84)	Χαλδία	Πρόεδρος προσφύγων	ΙΕ/13/11/28	1
85)	Χαλκίδα	Επιτροπή προσφύγων	ΙΒ/8/11/28	1
86)	Χανιά	πρόσφυγες	ΙΓ/9/11/28	1
87)	Χίος-Οινούσες	πρόσφυγες	ΛΓ/8/12/28/, ΛΕ/11/12/28	2
88)	Χρυσούπολη	πρόσφυγες	ΛΑ/5/12/28	1
Σύνολο: Περιοχές		88		
Φορείς		108		
Υπομνήματα		140		

SUMMARY

Stathis Pelagidis, Problems of the refugees of Northern Greece in the Greek Parliament, 1924-1928.

In the years 1924 to 1928 the Greek Parliament is invaded by refugees' memoranda (by individuals, groups, associations, communities). The memoranda contain appeals for immediate action for the solution of the pressing problems of the refugees such as: indemnities, housing and distribution of lots as well as wider social claims.

It is worth noticing, that during this period the problem of the refugees is going through its most critical phase and consists the main problem of the successive governments. For this reason the problem is widely discussed in parliament and causes the sympathy of deputies and parties.

This work, based on those memoranda from the refugees that are received in the parliament from all over the country, aspires:

1. to present an image of the refugees' problems by order of importance,
2. to outline the repercussions of those problems in the Greek Parliament.

Its sources are the official minutes of the parliament during this period (1924-1928).